EKSPERIMENTALNA PSIHOLOGIJA

Treće
djelomice prerađeno
izdanje

Izradio
dr. BOŽO MILANOVIĆ
rektor V. Teceloške škole u Pazinu

P A Z I N
1964

P R E D G O V O R

k trećem izdanju

Kad sam izrađivao prvo izdanje ove Eksperimentalne psihologije, služio sam se najviše djelom: Fröbes S. J.: Psychologia experimentalis — Romae 1937.

Ovo sam treće izdanje djelomice preradio — naročito u prvoj polovici — da bi sadržaj postao što jasniji i pregledniji.

B. M.

Izdalo Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu.
Odgovoran: Dr. Božo Milanović - Pazin, Gupčeva ul. br. 2.

U V O D

Riječ "psihologija" dolazi od grčkih riječi "psyche" i "logos" te znači "govor o duši". S tim značenjem u skladu je psihologija znanost o duši. Tu mislimo na ljudsku, dotično svjesnu dušu, jer vegetativnu i samo osjetilnu dušu, dotično životni princip, kod biljaka i životinja obrađuje danas biologija kao posebna znanost.

O duši kao takvoj, tj. o naravi duše, o njezinom sjedinjenju s tijelom, o njezinim glavnim vlastitostima razuma i slobodne volje, o svrsi, besmrtnosti i o sličnim pitanjima raspravlja obična filozofska, spekulativna ili metafizička psihologija. Međutim o djelovanju duše u koliko se opaža na tijelu i o zakonima tog djelovanja raspravlja posebna psihologija koja se zove empirijska ili eksperimentalna, jer se služi osjetilnim opažanjem psiholoških doživljaja i pokusima.

Među psihološke doživljaje ubrajamo osjećanje osjetilima (gledanje, slušanje itd.), predočivanje, sjećanje, mišljenje, čuvstva (npr. veselje, žalost, strah) i uopće sve što doživljavamo u svojoj duševnoj nutarnjosti. Ta psihologija kao takva ne spada, strogo uzevši, u filozofiju, ali u njoj se ipak treba obazirati na njezine rezultate. Zato se eksperimentalna psihologija može smatrati kao dio ili pomoćna grana prave filozofske psihologije.

Dakle eksperimentalna psihologija je nauka o djelovanju duše i o zakonima tog djelovanja, proučavana osjetilnim opažanjem i pokusima.

To djelovanje duše mora eksperimentalna psihologija najprije opažati, zatim razjasniti (pronaći im uzrok) i odrediti zakone po kojima se zbivaju.

Najvažniji način (metoda) za opažanje psiholoških doživljaja je 1) opažanje u samom sebi ili samopromatranje (introspectio), zatim 2) opažanje u drugima i 3) pokusi, kojima nečiji duševni učinak možemo izazvati i mijenjati. Veoma korisne su također ankete, kad se tiskana pitanja razašalju mnogima s molbom, da na njih odgovore.

RAZVOJ eksperimentalne psihologije. — Psihičke pojave počeli su mnogi opažati već u staro doba, ali sistematsko i znanstveno proučavanje počelo je tek u 19. stoljeću. Ispočetka se je polagala važnost, naročito u Engleskoj, na pojavu asocijacije (povezanost predodžbi) i zatim na fiziološko - tjelesne učinke. U Americi se je razvio behaviorizam (č. biheivierizm - "behavio" znači razlog djelovanja): istraživanje tjelesnih podražaja i reagiranje organizma na njih. Tek kasnije započela je eksperimentalna psihologija proučavati (opažanjem) također više duševne doživljaje. Zato se ona danas dijeli na psihologiju osjećaja, predočivanja i shvaćanja.

Sada se bavi eksperimentalna psihologija također posebnim duševnim doživljajima kod osoba razne dobi i raznih staleža (psychologia specialis) — npr. kod sjece; kod različitih karaktera i raznih naroda (psychologia differentialis); psihičkim pojavama kod životinja (psychologia animalis), kod skupina (psychologia collectiva) i kod abnormalnih (psychologia pathologica). Međutim mi ćemo se ovdje baviti općim duševnim doživljajima običnog odraslog kulturnog čovjeka.

Već odatle vidimo da eksperimentalna psihologija pruža temelj za proučavanje svih znanosti koje raspravljaju o ljudskome duhu.

I. P o g l a v l j e

O SVIJESTI I OSJEĆAJU

1. Što je svijest?

Kad netko znade za samoga sebe, kažemo da je "kod svijesti" ili da je "svjestan samoga sebe". A kad nekomu dođe zlo i padne na tlo, kažemo da je "izgubio svijest". Zato u običnom govoru pomišljamo svijest kao osjećanje samoga sebe. Ali da uzmognemo osjećati sami sebe, moramo nešto gledati ili slušati ili osjećati ili misliti ili htjeti itd. Zbog toga u psihologiji znači svijest sve ono što u nekom času proživljavamo.

Često nam dođe u pamet nešto od onog što smo u svojem životu vidjeli, čuli, zapamtili, naučili. Što nam dođe u pamet kažemo da nam je došlo u svijest. A prije negoli nam je nešto došlo u svijest, bilo je pohranjeno u našoj duši. Sve ono što smo zapamtili u prošlom životu, sačuvano je u našoj "podsvijesti" ili tačnije u našoj nesvijesti. Od toga "provaljuje" u našu svijest sad jedno sad drugo. Neki psiholog je usporedio sadržaj u našoj duševnosti sa svijećom petrolejkom. Petrolej odozdo predstavlja sve što smo zapamtili te je sačuvano u našoj nesvijesti, a žižak koji odozgo gori uspoređuje se sa svješću.

Iz toga opažamo da se sadržaj naše svijesti neprestano mijenja — kao što kroz rijeku teče neprestano druga voda. Npr. kada tko sjedi kod stola i čita, vidi pred sobom stol određene boje i oblika, knjigu i slova, pomišlja kako glase pojedine riječi, možda koju tiho izgovori, shvaća ih, pomisli na sadržaj čitavog odlomka, možda i na razdiobu čitave knjige, pritom osjeća svoj položaj tijela i pritisak odijela, toplinu ili mrzlinu, možda sluša udaranje sata na zidu, dolazi mu na pamet koja osoba, koji događaj iz života, pomišlja na predmet, što ga želi dobiti itd. Sve su to psihički doživljaji, koji se neprestano mijenjaju, i za koje nitko ne zna osim onoga, koji ih proživljava i kojima on to sam kaže. U tu "rijeku svijesti" neprestano nešto dolazi, dok se drugo iz nje gubi.

Sve te psihičke osjećaje osjećamo uvijek kao nešto svoje što pripada našemu "ja". Ipak nabrojiti ih i podijeliti u skupine — kao npr. stvari na stolu — nije lako. U običnom ih govoru spominjemo kao osjećaje, čuvstva, želje, pojmove, misli, odluke itd. Sve te naše psihičke doživljaje ili pojave dijeli Aristotel u ove četiri skupine: 1) u osjećajne (sensitivae) — kakve imaju i životinje, 2) u razumne (intellectivae) — kakve pripadaju samo ljudima, zatim 3) u spoznajne (cognoscitivae) i 4) u željne (appetitivae). Razdioba na ta četiri glavna dijela uzdržala se je, barem donekle sve do sada.

Wundt, jedan od glavnih osnivača psihologije, svrstava sve psihičke pojave u dva dijela: u osjetilne i čuvstvene. Osjetilne su ponajviše "objektivne", jer njima obično opažamo neki objekt izvan sebe (npr. kad nešto vidimo, čujemo, shvaćamo). Čuvstvene su većinom "subjektivne", jer njima osjećamo ponajviše ono što je samo u nama (u našem subjektu) (npr. kad osjećamo veselje, žalost, strah, tjeskobu). — Drugi smatraju predodžbe posebnim trećim dijelom. Predodžbama si predočujemo ono što smo vidjeli, čuli i uopće osjetili.

2. Što su osjećaji?

U običnom razgovoru često ne razlikujemo osjećaje od osjećajnih čuvstava (npr. osjećanje pečenke od ugodnosti koju nam ona prouzročuje).

U psihologiji zovemo osjećajem u prvom redu ono što osjećamo pomoću svojih osjetila — dakle gledanje, slušanje, ticanje, osjećanje topline i zime, mirisanje i okus. Ti osjećaji mogu biti jednostavni i složeni. Jednostavni su npr. gledanje boje, slušanje glasa, a složeni su npr. gledanje kakve slike ili slušanje neke melodije (pjesme, glazbe itd.).

Redovito kažemo, da imamo pet osjećala (osjetila): vid, sluh, okus, miris i opip. Ipak ta razdioba nije dovoljno tačna, jer opipom dolazimo do raznih vrsta osjećaja (pritisak, mrzlina, toplina, bol), i jer imamo još i čuvstvenih osjećaja (npr. naslada, glad, umor, nada, žalost).

3. Kako postaju osjećaji?

Najprije treba da znamo kako postaju najjednostavniji osjećaji (sensatio). Da osjetimo boju, glas, okus, miris, pritisak, toplinu ili mrzlinu, potreban je prije svega vanjski fizički podražaj živca, što ga čini npr. svjetlo u oku, valovi zraka u uhu, kemijski učinak na jeziku ili učinak plina u nosu, djelovanje pritiska, topline ili mrzline na krajeve živaca u koži. Podražaje prenose živci u mozak gdje ih duša, spojena s njim, osjeti na posebni način. Kod životinja osjeća fiziološke podražaje životinjska duša ili tzv. "životni princip". Osjećanje nadilazi sposobnost same materije. Ali ni sama duša ne bi mogla osjećati materijalne učinke, ako ne bi materiju oživljavala. To su tzv. psihofiziološki učinci (prijelaz iz tijela u dušu ili iz duše u tijelo). Pojedina mjesta u mozgu (sensorium) imaju svoj posebni osjećaj boje ili glasa, mirisa itd. Ipak se danas opaža, da ta mjesta nijesu posve izolirana jedna od drugih, nego su povezana među sobom. Do pojedinih stanica dopire vidni, slušni ili koji drugi od sojetilnih živaca, koji se zovu "centripetalni" (nervi centripetales).

S druge strane i duša djeluje na tijelo tako da čini noge micati, ruke dizati, usta otvarati itd. To čini ona preko drugih tzv. "centrifugalnih" živaca (nervi centrifugales vel motorici) koji prenose nalog od mozga do mišića da se stisnu ili rašire. Živci koji trajno prenose nalog od mozga za ritmičko disanje i kolanje krvi i prema tomu za udaranje srca, inaju neku autonomiju te sačinjavaju tako zvani "simpatički živčani sistem".

Podražaj koji može djelovati samo na jedan određeni živac (npr. svjetlo na očni, a titranje zraka na slušni živac), zove se "specifični", a ako djeluje na dva ili više živaca, nazivljemo ga "zajednički" (npr. električna struja prouzročuje na koži doticaj, na jeziku ukus i na oku boju).

Živac, dotično mjesto u mozgu (sensorium), do kojeg on vodi te ga podražuje, proizvađa (prenosi u dušu) uvijek onakav osjećaj, za kakav je određen, neodvisno od toga, kakav je bio vanjski podražaj na taj živac. Npr. mi vidimo boju ili svjetlo ne samo kad na očni živac padne svjetlo nego također kad ga podražuje udarac, električna struja ili kakvo kemijsko sred-

stvo. Isto tako osjećamo slušnim organom glas ili šum ne samo kad udaraju o njega valovi zraka nego također kad se na koji drugi način podražuje slušni živac. Tako i kad tačke na koži, koje se dotiču živaca za osjećanje mrzline, dotičemo toplim predmetom, osjećamo mrzlo. Ta se pojava zove "paradoksni osjećaj studeni".

Ta je pojava u skladu također s ostalim dijelovima živih bića u prirodi: sve reagira na vanjski podražaj ili poticaj prema svojoj naravi, dotično prema svrsi svoje naravi. Tako se npr. mišići stežu ili rastežu bez obzira na to, da li ih potiče udarac, vrućina, elektrika ili što drugo.

Ipak taj "zakon specifične energije" kod osjetila, ustanovljen od Müllera, ima nekih iznimaka, ali samo malo i rijetko kada.

Nekoji misle, da su se živci djelovanjem priučili svaki na svoju vrstu učinaka, ali vjerojatnije je da je svakom živcu, dotično njegovoj stanici u mozgu, prirođeno njegovo specifično djelovanje.

4. V l a s t i t o s t i o s j e ć a j a

Kod osjećaja razlikujemo obično četiri razne vlastitosti i to:

1) specifičnu kakvoću, 2) jačinu, 3) prostornost i 4) trajanje.

Specifična kakvoća pokazuje nam kakve vrste je osjećaj— npr. kod boje da li je crvena, ljubičasta, bijela; kod glasa da li potječe od orgulja, violine, harmonike, čovjeka itd.; kod mirisa da li dolazi od ljiljana, ljubice, balzama itd.

Jačina nam pokazuje npr. da li je neka boja veoma crvena ili samo crvenkasta, da li je neki glas tih ili bučan, da li je miris jak ili slabašan, da li je nešto malo ili veoma slatko.

Prostornost pomišljamo npr. kod boje da li je na velikoj ili malenoj površini, kod glasa da li je cvrkut ptica u čitavoj šumi ili samo na jednom stablu. — Kod glasa je još posebna vlastitost visina: da li je glas niži ili viši (u ovoj ili onoj noti). Kod iste visine može biti glas jači ili slabiji.

Trajanje osjećamo npr. kod blijeska kao kratko, a kod zvonjenja kao duže ili kraće.

Kad osjećamo neku boju ili glas, ne možemo reći da je naš osjećaj takve boje ili takvog glasa. Osjećaj je samo nutarnji čin ili psihičko stanje, kojim raspoznajemo neku boju ili neki glas. Onakav predmet, kakav osjećamo, može biti izvan nas stvarno ili ga samo pomišljamo svojom maštom (fantazijom).

Ako se vanjski podražaj pojača, može se promijeniti kakvoća osjećaja. Npr. kad bijelu ploču gledamo kroz zeleno staklo, vidjet ćemo je kao zelenu samo ako je previše ne rasvijetlimo — inače je osjećamo kao bijelu. Ne može se dakle reći da se vanjski podražaj i nutarnji osjećaj mijenjaju jednako (paralelno). Samo podražaj živaca je s osjećanjem u mozgu vjerojatno paralelan (parallelismus psychophysicus). Međutim je nešto drugo metafizički psihofizički paralelizam koji tvrdi da duša ne može djelovati na tijelo ni tijelo na dušu, pa da je zato djelovanje tijela samo paralelno s odlučivanjem duše i obratno osjećaj duše s podražajem tijela. Takav psihofizički

paralelizam zabacuje metafizička psihologija iz mnogih razloga.

II. poglavlje

O POJEDINIM OSJETILIMA

1. Vid

Očna jebučica obavijena je trim opnama. Od tih se vanjska zove bjeloočnica, jer je bijela, a ispod nje tijesno priliježe uz nju žilnica. Sprijeda prelazi bjeloočnica u prozirnu opnu (rožnicu). Iza nje je obojeni dio oka "šarenica" (modra, smeđa itd.) i to s otvorom u sredini — crnom "zjenicom. Iza šarenice leži sprijeda (u nutarnjosti oka) leća bikonveksnog oblika, obavijena prozirnom elastičnom kožicom. Ispunjena je sasvim bezbojnom prozirnom tvari te je sposobna za širenje ili stezanje prema udaljenosti predmeta. Unutrašnji dio očne jabučice ispunjen je polutekućinom ("staklovinom"), prozirnom kao voda. Stražnji dio jabučice obložen je iznutra prozirnom opnom "mrežnicom" (retina) koja je organ vidnoga osjećanja, jer se je dotiče očni živac.

Na mrežnici ima oko 120 milijuna sitnih štapića (oko 500 u dužini jednog milimetra) i oko 3 milijuna čunjića, koji prema naravi svjetla propuštaju razne boje. Ti podražaji prelaze na očni živac, a on prenosi njihove pojedine dijelove do mozga tako da i u njemu nastane nekakva slika koja odgovara onoj što je pala na živac. Tako je omogućeno, da se u mozgu stvori osjećaj iste slike. Imati taj osjećaj znači vidjeti.

Razne boje osjećamo prema podražaju valova svjetla raznih dužina ili miješanjem tih dužina. Među bojama razlikujemo dvije vrste: neutralne (colores neutri) i kromatične (colores chromatici). "Neutralne" su one, koje počinju od najcrnijih pa se preko sivih prelijevaju do najbjelijih. "Kromatične" su tzv. "žive" boje: crvena, zelena, plava, ljubičasta, narančasta itd.

Kod boja razlikujemo tri svojstva: specifičnost, jasnoću i čistoću. Po specifičnosti (qualitas specifica) je boja crvena, zelena, plava, bijela itd. Po jasnoći (claritas) su boje više ili manje sjajne ili jasne. Ta je jasnoća odvisna od toga da li se boja više ili manje približava bijeloj boji, npr. plava je boja uvijek jasnija od narančaste. Po čistoći (puritas, saturatio) se boje više ili manje razlikuju jedna od druge tako da može biti jedna npr. više zelena ili crvena nego druga.

Ljudsko oko može razlikovati po tim svojstvima veoma veliki broj boja ili točnije stupnjeva raznih boja — po Titcheneru 35.000, a po Oswaldu čak više od jednog milijuna.

Ako se krug na kojemu naslikamo kao isječke dvije boje ili više njih, brzo okreće, opaža se samo jedna i to srednja boja, koja je odvisna od veličine isječka, na kojemu je jedna ili druga boja naslikana. Za svaku se boju može naći neka druga boja koja će se, u proporcionalnoj veličini, zajedno s njom pokazivati pri okretanju kao bijela boja. Takve se boje zovu komplementarne boje.

Kad naglo pređemo iz jakog svjetla u tamu ili obratno, ne vidimo ispočetka ništa, a poslije nam se oči priuče. To se

tumači djelovanjem čunjića i štapića na mrežnici, od kojih su jedni uređeni za gledanje u svijetlu, a drugi za gledanje u mraku (theoria duplicitatis).

Kad se pomiče podražaj svijetla od središta rožnice prema njezinoj periferiji, dolazi se najprije do mjesta gdje ne vidimo ni crvene ni zelene boje, a još dalje prema kraju ne vidimo uopće nijedne kromatične boje. Ondje su čunjevi na mrežnici neosjetljivi za boje.

Nekoji su ljudi posve slijepi za nekoje boje (caecitas chromatica). Približno 4 % svih muškaraca ne vidi crvene i zelene boje. Takvi opažaju samo plavu i naračastu boju. Među ženama ima malo koja takvu sljepoću za boje. — Međutim nekoji ne vide plavu i narančastu, a opažaju samo crvenu i zelenu boju. Ima i takvih, premda veoma malo, koji su neosjetljivi za sve žive boje (caecitas chromatica totalis). Nekoji vide samo danju, dok u mraku ne opažaju uopće ništa.

Kad je podražaj preslabašan ili prejak, tj. kad je svijetlo preslabo ili prejako, sve se boje pričinjaju kao bijele. Najlakše se opaža, tj. najveću jasnoću ima plava boja.

2. S l u h

Vanjsko uho (ušna školjka) sabire titraje zraka, koji se zatim prenose kroz sprovodni kanal (zvukovod) na opnu, nazvanu "bubnjić". Odatle se prenosi titranje na tri slušne koštice ("kladivo", "nakovanj" i "stremen"), koje spajaju bubnjić s unutrašnjim uhom — "labirintom". Taj služi ne samo za slušne osjete nego i za osjećaj ravnoteže. Labirint je koštana masa s prazninom u kojoj je tekućinom napunjen kožnati mijeh. Iz njega prelazi titranje zraka na živčana vlakanca, a po njima dalje do mozga. Ondje se podražaj pretvara u osjećaj glasa.

Kod slušanja razlikujemo glas od štropota, buke ili šuma. Obični glas osjećamo kao nešto mirno, redovito i ugodno, a štropot kao nešto surovo, nemirno i neugodno.

Kod glasa razlikujemo jakost, visinu i boju. Po jakosti može rasti glas neprekidno od najtišeg do najbučnijeg. — Po visini raste glas od najdubljeg do najvišeg. — Po boji raspoznajemo glas harmonike, gusala, orgulja, zvona itd. Posebnu boju ima ljudski glas, u kojemu su nekoji vokali niži, drugi viši, dok su konsonanti stvoreni iz posebnih zvukova. Mi možemo čuti samo one titraje zraka, kojih nema manje od 10 niti više od 100.000 u sekundi.

3. O k u s i m i r i s

Dok se pomoću vida i sluha sporazumijevamo s drugima te stvaramo umjetnička i književna djela, a prostor i razne oblike možemo osjećati samo vidom i opipom, ne služi nam okus i miris za drugo nego samo za tjelesnu korist — u vegetativnu svrhu. Zato smatramo ta sjetila nižima od drugih. Čini se da glavna svrha mirisa nije da nas zaštiti od štetnih plinova, nego u prvom redu da nam pomaže kod teka (kao što se događa npr. kad mirišemo pečenku) ili da nas odvraća od štetne hrane.

Okusom, koji ima svoj organ na jeziku i u ustima, osjećamo četiri vrste osjećaja: slatko, gorko, slano i ljuto. Katkada imamo također srednji ukus kao prijelaz između tih osjećaja. Nekoje predmete osjećamo u ustima kao tvrde, mekane, tople, mrzle i slično, ali kod tih osjećaja se združuje ukus sa podražajem kože (opipom). Katkada se spaja osjećaj ukusa i mirisa — npr. kad dobrotu vina povećava miris ("aroma"). Kod nekojih tekućina osjećamo drukčiji okus, ako zatvorimo nos, dok pijemo.

Kod mirisa razlikujemo osjećaj aromatičnosti (npr. lišće lovorike, smilje, ružmarin, kuš), miris cvijeća, plodova (npr. jabuke, naranče), smole (i balzama), smrdež (kod gnjilih stvari) i paljevine (kad što gori). Kod nekojih oštrih mirisa, npr. kod octene kiseline, ne djeluje samo živac za mirisanje nego također doticaj kože. Miris (dotično smrdež) stvara nam također ugodno ili neugodno raspoloženje.

4. O p i p (osjećaj na koži)

Posebne organe na koži (krajeve živaca ili "tačke") opazio je za toplinu, mrzlinu i pritisak najprije Blix (g. 1882), a poslije za bol Frey. Prema tomu razlikujemo na koži četiri vrste osjećaja: mrzlinu, toplinu, pritisak i bol. Drugi osjećaji nijesu prijelaz jednoga u drugi nego samo istovremeni. Na svakom cm^2 na koži pronašao je Sommer 12 do 13 tačkica za osjećaj zime, jednu do dvije za osjećaj topline, 25 tačkica za osjećanje pritiska i 100 do 200 tačkica za osjećanje boli. Računa se, da imamo svih takvih tačkica (krajeva živaca) na tijelu 2 do 4 milijuna.

Studen se osjeća jače nego toplina. Kod velike zime ili topline osjećamo također bol, jer podražaji prelaze na susjedne tačkice, određene za osjećanje boli.

Pritisak se može osjećati kao obični doticaj, zatim kao nešto glatko, hrapavo ili kao škakljanje (osobito na peti) i svrbež, a sve to može potaknuti i osjećaj boli.

Bol osjećamo na posebni način, ako nas tko ubode, uštipne ili udari. Kad osjećamo bol (npr. kod glavobolje) kao "nabijanje", čini se da je to u vezi s udaranjem krvnoga bila. Na posebni se način osjeća bol u uhu, a tako i u zubu.

5. O s j e ć a j o p o l o ž a j u t i j e l a i g i b a n j u u d o v a.

Kad mirno sjedimo ili ležimo, osjećamo i sa zatvorenim očima u kojem su položaju naše ruke, noge, prsti i uopće pojedini vanjski dijelovi tijela (sensatio cinaesthetica). Nakon dužeg je počivanja taj osjećaj nešto slabiji. Položaj svojega jezika osjećamo slabije i to po njegovu pritisku na pojedine dijelove ustiju. Bolesnik sa zatvorenim očima teže raspoznaje da li mu je ruka spružena ili prignuta.

Isto tako osjećamo u kojem nam je položaju glava s čitavim tijelom u prostoru, npr. da li stojimo okomito ili vodoravno (sensatio statica). Tako, kad smo spruženi ili plivamo u vodi ispod površine sa zatvorenim očima, dobro osjećamo da li smo okrenuti gore ili dolje.

Kad se vozimo u zatvorenom sredstvu (npr. u nutarnjosti parobroda), ne osjećamo jednakomjernu vožnju. Micanje osjetimo jedino kad se vožnja ubrza, uspori ili zaustavi. Kad se brzina vožnje naglo umanjuje, dobivamo krivi utisak, da se mičemo u protivnom pravcu. Ako se naglo okrećemo pa se zaustavimo, uhvati nas vrtoglavica ili nam se čini da se okolica okreće oko nas. To se tumači miješanjem suprotnih živčanih osjećaja.

Isto tako osjećamo pritisak tereta i otpor elastičnog tijela, ako ga stišćemo. Spuštamo li rukom naglo teži teret, koji visi na konopu, kad taj udari o tlo, osjetimo otpor kao da smo štapom udarili o tlo. To je tako zvani paradoksni osjećaj otpora. Tumači se time što se naglo prekine ravnoteža između tereta koji vuče dolje i mišića koji ga drže, da ne pada prebrzo.

Organi za sva ta osjećanja jesu u koži, mišićima i u zglobovima.

6. Nutarnji tjelesni osjećaji

Mi osjećamo također nutarnje stanje svojeg organizma. Svrha je tih osjećaja da spoznamo svoje tjelesne neurednosti i da se zatim probudi u nama reakcija koja nam često izravno pomaže.

Među takve osjećaje spada mir, osjećaj moći, umor, glad, prenatrpanost želuca, žeđa, nedih, slabo kolanje krvi u kojem dijelu tijela (kad kažemo npr. da su nam "došli mravi u ruku"), bolno osjećanje nutarnjih upala i slično.

Kod gladi i žeđe stvara se predodžba hrane, dotično pića. Veliki strah pobuđuje nepravilno kolanje krvi, katkada sa bljedoćom u licu, osjećajem zime, dizanjem vlasi i stezanjem mišića (drhtanjem).

Umor može biti stvaran i naravan, a može biti i umišljen (samo subjektivan). Umišljeni umor čini čovjeka mlitavim, nepokretnim, bez volje, i nesposobnim za tjelesni i duševni rad. Nasuprot subjektivno neosjećanje umornosti može dovesti do prekomjernog rada i napokon do neurastenije.

Umor u jednom dijelu tijela širi se također na ostale dijelove tijela i to time, što se u mišićima umornog dijela tijela stvara neki otrov koji zatim kolanjem krvi prelazi i u druge dijelove, npr. iz ruke u nogu. To je dokazano time što je čili pas, komu su ubrizgali krv drugoga veoma umornog psa, počeo i sam pokazivati znakove umora. Taj se otrov stvara u tijelu također duševnim umorom, ali se po samoj naravi liječi počinkom i spavanjem.

7. Temeljna osjetilna čuvstva

Dosada opisani osjetilni osjećaji pobuđuju u nama neka osjetilna čuvstva koja su im većinom zajednička, pa ih zato nazivljemo glavna ili temeljna (affectiones sensitivae elementares). Takva dva glavna čuvstva jesu ugodno i neugodno raspoloženje. Prvo se zove također zadovoljstvo, ugodnost, naslada, dragost, milina, veselje, ushićenost, a drugo oprečno čuvstvo je nezadovoljstvo, neugodnost, turobnost, potrtost ili žalost. Čuvstvo ugodnosti osjećamo npr. kad jedemo dobro jelo, gledamo

večernje rumenilo na zapadu, kad ujutro sviće zora, ptice pjevaju te dišemo svježi zrak, kad s visoka brda promatramo lijepu okolicu itd. Slično osjećamo neugodnost ili postajemo turobni, ako nas što boli, kad slušamo plač drugih osoba, ili smo zatvoreni u mračnoj i vlažnoj sobi itd. Crna nas boja stvara obično tmurnima, crvena i plava pobuđuje u nama živahnost, a zelena i modra nas umiruju. Tako nas i duboki glasovi potiču na ozbiljnost, a visoki na živahnost. Osjećanje zdravlja, moći i sposobnosti nas veseli, a osjećaj bolesti i nesposobnosti nas žalosti.

Niži osjećaji okusa i mirisa kod jela pobuđuju u nama jača osjetilna čuvstva. Nenadana nas nepravilnost u disanju veoma uznemiruje. Opip hrapavog i tvrdog predmeta nam je neugodan, a ticanje mekanog i glatkog je ugodno. Kad smo umorni ili nas što boli, postajemo obično neugodno raspoloženi.

Što nas veseli, ono nam, kad pređe neku granicu, postaje neugodno (npr. ako glazba traje previše). Ali ono, što nas žalosti, ne stvara nas nikada veselima. To se tumači teorijom, koju je iznio Lehmann, i to time što stvara veselje onaj psihički proces, kod koga se fiziološka energija u nama mora nadoknađivati, dok se kod neugodnog raspoloženja energija ne nadoknađuje.

Ako netko nije ni žalostan ni veseo, kažemo da je indiferentan.

Dok se spoznaja, volja i želja odnosi uvijek na neki objekt, što ga poznajemo, želimo ili hoćemo, osjetilna su čuvstva u nama nešto subjektivno, samo učinak nekog objekta ili razloga. Ta čuvstva imaju tu svrhu, da nam pomažu očuvati nas u životu, jer ono, što nas veseli, obično nam je također korisno, a ono što nam je neugodno, većinom nam je štetno, premda to uvijek ne opažamo.

III. poglavlje

O PREDOČIVANJU I OPAŽANJU

Najniži stupanj spoznaje je tzv. osjetilna spoznaja kao što je gledanje, slušanje, ticanje itd. Takvu spoznaju imaju i životinje.

Drugi, nešto viši stupanj spoznavanja je promatranje nekog predmeta (objekta) (perceptio) i predočivanje — npr. kad promatramo neki stroj i ono što opazimo zapamtimo. Što smo zapamtili, to možemo kasnije opet u svojoj svijesti pomišljati ili predočivati si. To predočivanje zove se obnavljanje predodžbi.

Predodžbe imadu i životinje, ali ih ne mogu kao ljudi svojevoljno obnavljati i spajati ili razdvajati.

Najviši je stupanj spoznaje mišljenje s pojmovima, sudovima i zaključcima, ali to ne spada ovamo, jer je takva, prava ljudska spoznaja, bistveno viša i zato nešto drugo negoli je osjetilna spoznaja s predodžbama.

1. P r e d o d ž b e

Kad se npr. vratimo s izleta, obnavljaju se u nama slike onoga, što smo vidjeli, čuli ili drugim osjetilima osjetili. To su naše predodžbe pamćenja (repraesentationes memoriae). No mi možemo svoje predodžbe također spajati i razdvajati tako, da si stvaramo nove predodžbe — npr. o zlatnim brdima, ružičastim dolinama, novim melodijama, te si predočujemo ono, što nijesmo nikada vidjeli ni čuli. Takve naše predodžbe jesu predodžbe mašte (repraesentationes phantasiae).

Ako nešto gledamo, slušamo, dotičemo, opažamo predmet koji je pred nama te podražuje naša osjetila, kad skrenemo oči od gledanog predmeta, zadržimo u sebi posve jasnu sliku tog predmeta (imago consecutiva), ali samo za kratko vrijeme. Ako si kasnije predočujemo taj ili koji drugi predmet, imamo o njemu sliku, koja je redovito slabašnija, bljeđa, mutnija, često nepotpuna i nestalna. Zato se predodžba (zbog pomanjkanja vanjskog podražaja) razlikuje od slike predmeta što ga još opažamo ili smo ga čas prije opažali.

Razlika je u tomu što smo kod opažanja pasivni, jer sam predmet djeluje na nas, a kod predodžbe moramo biti aktivni (moramo se siliti) da je dozovemo u pamet ili da je u pameti zadržimo, dotično izmijenimo. To se maše djelovanje pokazuje i time što misleći često naboramo čelo.

Dakako kao što osjećaji, tako se i predodžbe razlikuju po kakvoći, jasnoći (živahnosti), veličini i trajanju. Te vlastitosti jesu kod predodžbe iste kao i kod slike, koju dobivamo, dok opažamo predmet ili smo ga tek opažali, ali se pokazuju u manjoj mjeri. Dakako ima i iznimaka, jer nekoji (ponajviše dječaci) imaju katkada nešto tako jasno u pameti da sliči to više gledanju nego li predočivanju (imago eidetica). Tako npr. nekoji dječaci pomišljaju brojeve kao da su pred njima napisani na tabli te čine napamet dosta velike račune.

Nekoji zapamte i predočuju si bolje ono što vide, drugi ono što čuju. Tako je npr. slikar Anselmo Feuerbach čitavu sliku izgradio najprije u fantaziji, a onda ju je samo prenesao na papir. Nekoji inženjeri pomišljaju čitavu zgradu sa svim potankostima prije nego li je nacrtaju. Beethowen je napisao nekoje skladbe kad je već bio gluh. Kod prvih kažemo, da postoji typus visualis, a kod drugih typus acusticus. Nekoji pamte mnoge riječi pomišljajući ih kao glasno izgovorene ili kao napisane. Drugi zapamte i predočuju si tuđe kretnje tako, da ih znadu izvrsno oponašati. Rjeđi su oni kojima živahnost fantazije prelazi na živce, pa ono, što misle, kad su sami, izgovaraju naglas (typus motoricus).

2. K R I V E P R E D O D Ž B E

a) I l u z i j e. — Katkada nam se čini, obično u polutami, da vidimo nešto drugo nego što je pred nama — npr. da netko drži pušku u ruci ili da stoji u noćnoj košulji, a kad dođemo bliže, opazimo da je ondje suha grana na stablu ili bijeli kameni stup. Takva se pojava zove iluzija, priviđaj ili prevara. To se dogodi tako što nešto čujemo ili vidimo samo djelomice, pa se s time spoji neka druga naša predodžba te osjetimo krivi predmet. Iluzija nastane također onda kada u brzini pročitamo

jednu riječ mjesto druge.

b) H a l u c i n a c i j e.— Kojiput se karavanama u pustinji dogodi da vide pred sobom oazu, koja je uistinu od njih veoma daleko. Ta se pojava zove halucinacija. Nastaje uslijed toga što se slika daleke oaze lomi u atmosferi prolazeći kroz gušće ili rjeđe slojeve zraka koji nastanu uslijed topline.Kod takvih halucinacija vidimo ono što stvarno postoji, ali ne opažamo to na pravom mjestu.

Međutim halucinacijom se zove i drukčije gledanje ili uopće osjećanje nekoga objekta, kojega nema. Tako npr. nekoji bolesnici "vide" kako se miču slike na zidu ili stolice u sobi, kako se naginju čak sami zidovi ili kako netko prolazi kroz njihovu sobu. Nekoji ne "vide" nikoga, ali veoma jasno osjećaju, kako se netko približava njihovoj postelji. Nekim osobama se pričinja da čuju ono što misle, ili da se za njima ponavljaju riječi koje one čitaju naglas. Halucinacije se mogu događati također kod okusa i mirisa, kao kad se nekome pričinja da je otrovano sve što jede, ili osjećaju ugodni ili neugodni miris ondje gdje ga zdravi ljudi ne osjećaju.

Halucinaciju imadu katkada i osobe, koje su inače zdrave (normalne), ali im se je nešto teško usjeklo u pamet. Npr. grčki je car Teodorik na tanjuru mjesto glave ribe vidio glavu Simaha, kojega je prije dao pogubiti. Tako tumače nekoji to što je Sokrat često čuo glas koji mu je govorio što ima činiti ili što ne smije učiniti.

U novije su vrijeme psihologu Gurneyu kod istraživanja od 27.000 osoba odgovorile 3.000 (12 %), da su, zdrave i budne, gledanjem ili slušanjem ili doticanjem jasno osjetile kako im se je približio neki čovjek kojega uistinu nije bilo.

Koji su podložni halucinaciji, oni se mogu osvjedočiti da li gledaju nešto istinito ili prividno, ako nastoje ustanoviti da li opažaju isti predmet trajno na istom mjestu.

U nekim slučajevima ne vide nekoje osobe predmet koji je pred njima. Takva se pojava zove "negativna halucinacija".

c) L a ž n e h a l u c i n a c i j e. — Nekoji imaju slično kao kod halucinacije tako jake predodžbe da im se pričinja, kako nešto vide ili čuju, ali pri tom ipak opažaju, da njihovo osjećanje nije stvarno. Takve se pojave zovu "lažne halucinacije" (pseudohallucinationes). Oni, koji su im podvrgnuti, "čuju" obično neke "nutarnje glasove" (kao da bi im netko govorio u njihovoj unutarnjosti) — npr. neka učine ovo ili ono, na raskršću ceste neka idu lijevo, a ne desno ili slično.

d) U m j e t n o i z a z v a n e p r e d o d ž b e.— Ima osoba koje se hotimice tako jako zadube gledajući neki predmet — obično gledajući u zrcalo ili u vodu ili u zrcalo spušteno na površinu vode, ili slušajući glasove školjke pritisnute na uho da zatim kao omamljene vide slike ili čuju riječi koje su u vezi s pitanjem što im ga je netko postavio. To se događa slično kao kad se što sanja, a zove se "viđenje u zrcalu" (visio crystalli). Time su se služila neka proročišta u Grčkoj ("hydromantica") za davanje odgovora na postavljena pitanja.Koji se time bave, oni često duševno obole.

e) T e l e p a t i j a. — Nekoje su osobe vidjele u blizini događaje koji su se dogodili daleko od njih i to u isto vrijeme i tačno onako kako su se dogodili. Takve se pojave zovu telepatija. Mnogi događaji nijesu bili kritički istraženi, ali za nekoje je sigurno, da su istiniti. Tako je bilo u znanstvenoj njemačkoj reviji "Quartalschrift" opisano kako su neka majka i kći vidjele svoga sina, dotično brata, gdje se zajedno s parobrodom potapa, a poslije su doznale, da se je to dogodilo u isto vrijeme. Isto tako je neki čovjek vidio noću, gdje netko ubija njegova prijatelja, a poslije je doznao, da se je to u isto vrijeme dogodilo te je prepoznao ubojicu.

Ima i takvih telepatija, kod kojih netko uznemireno misli na onoga (obično rođaka) kojemu se je baš tada dogodila nesreća ili je umirao. U Engleskoj su bila istražena 372 takva slučaja, pa je pronađeno da je u 67 slučajeva (18 %) umrla osoba, na koju je netko uznemireno mislio.

Uzrok takvog viđenja vjerojatno je naravan, ali nam nije poznat. Time se dakako ne isključuje, da može koje viđenje biti vrhunaravno.

3. PROSTORNO OPAŽANJE GLEDANJEM

a) Naše gledanje nije nipošto uvijek tačno. Ima tjelesa koja ne vidimo, jer su presitna, a nekoja su udaljenija i veća nego li nam se čini, kao što je to npr. kod sunca, mjeseca i zvijezda. Udaljenost zvijezda i njihova razlika u veličini je ogromna, a mi ih vidimo kao da su sve jednake i jednako daleke na nebeskom svodu.

Koliko manji predmet može netko razabrati u određenoj udaljenosti, toliko ima oštriji vid. Normalno ljudsko oko može vidjeti kod potpunog danjeg svijetla predmet pod kutem od jedne minute. Čini se da najoštriji vid imaju djeca. Kod starijih se osoba ta oštrina nekoliko umanji. Kod primitivnih naroda imaju ljudi obično bolji vid negoli oni u kulturnim zemljama.

Kad nešto opažamo, ne stvara se osjećaj izvan nas nego u nama, ali uza sve to opažamo pojedine stvari izvan sebe, kao npr. crtalo na stolu ili stablo u vrtu. Zato kažemo, da sliku onoga što gledamo projiciramo sa svojih živaca ili iz mozga izvan sebe (proiectio, intentio, obiectivatio). To je zapravo opažanje udaljenosti onoga predmeta. Glas ili zvuk projiciramo na osobu ili predmet, odakle dolazi, a to činimo zato, što obično u isto vrijeme istu osobu ili predmet vidimo i čujemo.

b) Na prosuđivanje veće ili manje udaljenosti pojedinih tjelesa priučimo se s vremenom tako što poznamo njihovu veličinu, a koliko su dalje od nas, toliko ih vidimo manje i nejasnije. Svaki predmet nam se u udaljenosti pričinja manjim, jer ga vidimo pod manjim kutem pa je zato i njegova slika na očnoj mrežnici manja.

Kako možemo vidjeti razne predmete na nekoj površini u različitom položaju, to se tumači na dva načina. Tzv. empiristi (iskustvenjaci, koji se oslanjaju na iskustvo) kažu da pružanje ispočetka ne osjećamo u svijesti nego da se na opažanje predmeta u raznom položaju priučimo iskustvom. Međutim nativisti (koji tumače po onomu što nam je prirođeno) tvrde da slike stvari, koje su u raznom položaju, padaju na različite

dijelove mrežnice pa stvaraju prema tomu različite podražaje na očnim živcima, a te se razlike prenose na mozak i iz mozga na dušu, tako da se prema njima osjeća različit položaj.

c) Slično tumače empiristi i nativisti različno, kako možemo gledati obujam predmeta (u dubinu, s trećom dimenzijom).

Empiristi, koje u prvom redu zastupa Ebbinghaus, kažu da ispočetka vidimo sve samo u dvije dimenzije kao nešto ravno (kao zid), ali ipak sa osjećajem da se vidi nešto više sprijeda, a drugo više otraga, a na opažanje dubine, dotično treće dimenzije (obujma) da se priučimo poslije iskustvom. Kao dokaz za svoju tvrdnju spominju da su oni koji su od rođenja bili slijepi, pa su tek kao odrasli progledali uslijed operacije, opažali sve zajedno i blizu, u obliku nekakve polukugle, s veoma malenom razlikom udaljenosti, a kasnije su se priučili na gledanje stvari u pravoj udaljenosti kao obujam u skladu s doticanjem.

Međutim nativisti, s Heringom na čelu, uče da djeca ispočetka ne vide doduše jasno u dubinu, ali da ipak već po naravi razlikuju razne površine (ravnine) bliže ili dalje kao što i druge udaljenosti, pa da im to služi kao naravni temelj, kojim se priuče na opažanje i procjenjivanje udaljenosti pojedinih dijelova predmeta (obujma). Da nije tako, kažu oni, ne bismo mogli vidjeti obujam (veličinu i oblik) predmeta tako jasno.

Dakle empiristi kažu da se na gledanje u trećoj dimenziji samo priučimo, a nativisti tvrde da nam je takvo gledanje prirođeno, ali uza sve to da se ispočetka moramo na to priučiti. Prema tomu razlika između jednih i drugih nije velika.

d) Kad gledamo koji predmet, pada njegova slika kroz leću u našem oku na mrežnicu u obrnutom položaju kao u fotografskom aparatu. Zato i u mozak dolazi okrenuta slika, pa bismo morali ono, što je gore, opažati kao da je dolje, i obratno. Ali prema današnjem tumačenju u prvo doba gledanja ne postoji za nas "gore" ni "dolje" nego se prema većoj ili manjoj udaljenosti stvari i osoba od vlastitog tijela počne stvarati osjećaj daljine i treće dimenzije, a tek poslije se počne smatrati, da je "gore" ono, što je u visini kao naša glava, a "dolje" ono, što je na tlu ili blizu tla. Stratton je za pokus nekomu zavezao jedno oko, a pred drugo mu je postavio leću tako da je vidio sve obrnuto prema dolje. Tako je hodao s lećom na oku kroz osam dana. Već četvrti dan mu se je činilo sve obratno: da su sve stvari okrenute prema gore, samo njegovo tijelo da je u suprotnom položaju (glavom prema dolje). Poslije je uopće sve vidio uspravno kao prije bez leće. Samo kad je odstranio leću, pričinjalo mu se sve nekako preokrenuto (konfuzno), ali samo nekoliko sati. Također kad počenemo nositi naočnike, čini nam se sve čudno, kao da je tlo udaljeno ispod nas, ali poslije nam postane sve obično.

e) Poznato nam je da katkada nastaje kod gledanja očna varka. Za nju imademo mnogo primjera. Npr. od dvije jednake, na kraju strelicama označene crte čini nam se dužom ona kojoj su strelice uperene prema crti: 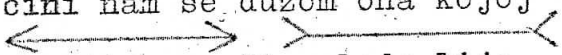
Očne varke odvisne su od kuta, pod kojim se nešto gleda lijevim i desnim okom, zatim od toga kako se slike u jednom i

drugom oku spajaju, kako pada slika nekog predmeta na mrežnicu u očima, da li se jedan dio predmeta gleda pozornije negoli drugi dio, a ima i drugih uvjeta.

4. PROSTORNO OPAŽANJE OPIPOM

Mi možemo samim ticanjem ustanoviti — npr. kad stavimo ruku u vrećicu — oblik, veličinu i broj predmeta kojih se dotičemo, da li se ti predmeti miču ili miruju i u kakvom su položaju među sobom. Ta se sposobnost opipa zove "prostorni osjećaj" ("sensus spatialis" ili "perceptio corporis" ili "stereognosis").

Kao što je moguća očna varka kod gledanja, tako je moguća i varka kod ticanja. Npr. kad dotičemo dvije jednake crte sa strelicama na kraju u drukčijem smjeru, čini nam se da je jedna veća, a druga manja, kako smo to spomenuli i kod očne varke.

U prostorni osjećaj opipa spada također sposobnost, da znamo, na kojem mjestu i u kakvom položaju držimo nogu, ruku ili koji drugi dio tijela. Ta se sposobnost zove opažanje položaja (perceptio positionis).

Kad nas tko dotiče, pogađamo i sa zatvorenim očima, na kojem nas je dijelu tijela dotaknuo. Ta se sposobnost "lokalizacije kože" zove "mjesni osjećaj kože" (sensus localis cutis).

Veća ili manja sposobnost takvog osjećanja ("oštrina" opipa) mjeri se obično udaljenošću, u kojoj osjećamo na koži dva šiljka kao dva, a ne kao jedan. Ako nas npr. netko istodobno dotakne obim šiljcima škara na donjem dijelu ruke u udaljenosti manjoj od 14 mm, činit će nam se da nas je dotaknuo samo jednim vrškom. Računa se da je najmanja udaljenost na kojoj se raspoznaju dva šiljka na kraju jezika jedan mm, na vršku prstiju dva mm, na raznim dijelovima ruke od 14 do 60 mm.

Ako se dotičemo jezikom sladora ili kojeg drugog slatkog predmeta, ne pomišljamo tu slatkoću na predmetu nego na jeziku.

Kad nam krv slabo kola u mišićima, osjećamo to u koži (projiciramo bol u kožu te kažemo da su nam u nju "došli mravi").

Slično onaj komu odrežu nogu ili ruku osjeća poslije operacije, a često i kasnije kroz mnogo vremena, izgubljeni ud kao da ga još ima. Dapače osjeća na njemu bol, zimu, škakljanje, micanje itd.

5. OPAŽANJE VREMENA I GIBANJA

a) Kao što pomišljamo stvari na nekim mjestima i u određenoj udaljenosti, tako smo sposobni također pomišljati da li su se događaji dogodili prije ili poslije i u dužem ili kraćem vremenu. To je vremenski osjećaj (sensus temporalis).

Na prosuđivanje da li je nešto trajalo više ili manje priučavamo se obično iskustvom. Često cijenimo vrijeme po trajanju svojih pojedinih psihičkih djela (misli i osjećaja) i to svakog posebice ili svih zajedno.

Katkada prosuđujemo vrijeme neizravno po učincima — npr. trajanje šetnje po umoru. Kad koji posao veoma zaokupi naše misli (npr. kad rješavamo matematički zadatak ili kakav problem),

prođe nam vrijeme izvanredno brzo, a kad se bavimo lakim i nezanimljivim poslovima ili kad teško čekamo svršetak, prolazi nam vrijeme polagano.

Kad nam tko nešto pripovijeda ili kazuje u pero, zapamtimo čitavu kraću rečenicu ili melodiju bez ikakve poteškoće, ali za malo vremena (6 do 12 sekunda ili čak po koju minutu). Čitavu rečenicu zapamtimo zajedno, a ne po pojedinim dijelovima. Odrasle osobe zapamte i mogu ponoviti više riječi zajedno izgovorenih negoli djeca.

b) Gibanje možemo opažati izravno, kao npr. kod kazaljke sekunda na satu, ili neizravno po mijenjanju položaja, kao npr. kod kazaljke minuta. Približavanje vlaka opažamo izravno i neizravno. Obično opažamo gibanje po mijenjanju položaja prema drugim predmetima i to ili mirnim okom ili okretajući oči za predmetom ili time što slika stvari koja se miče mijenja svoj položaj na našoj mrežnici (npr. kad motrimo aeroplan u visini).

Katkada nastaje kod gibanja očna varka. Npr. kad se brzo vozimo vlakom, čini nam se, da se predmeti pomiču mimo nas, ili kad stojimo na mostu iznad široke brze rijeke te gledamo u valove, pričinja nam se, da se mi gibamo u smjeru suprotno od valova. Tako nam se katkada čini također da mjesec bježi ispred oblaka.

IV. poglavlje

A S O C I J A C I J A

1. Z a k o n i a s o c i j a c i j e

Kad se zapamćene predodžbe, a tako i razne druge spoznaje, vraćaju u našu svijest, opažamo da obično vuče jedna drugu za sobom. Npr. kad mislimo na roditeljsku kuću, sjećamo se i osoba, koje u njoj stanuju; kad pomislimo na jedan stih pjesmice, dolazi nam i drugi u pamet. To znači da su predodžbe i druge spoznaje u našoj nutarnjosti povezane među sobom. Ta se povezanost zove asocijacija.

Sad nastaje pitanje, po kojem zakonu djeluje asocijacija ili što povezuje naše predodžbe i druge spoznaje. Općenito su priznata dva zakona: zakon skupnosti (lex simultaneitatis) i zakon slijeda (lex consecutionis).

Po zakonu skupnosti obnavlja jedna predodžba drugu, ako su došle u svijest zajedno (u isto vrijeme). Npr. kad se sjetimo zida, dođe nam na pamet također slika, koja visi na njemu. Po zakonu skupnosti obnavljaju se predodžbe ne samo zato što su zajedno došle u svijest, nego u prvom redu zato što su povezane po mjestu i sadržaju.

Po zakonu slijeda dozivlje u svijest jedna predodžba drugu, ako su bile zapamćene jedna iza druge — npr. kad opazimo blijesak, sjetimo se (očekujemo) grmljavine. Kad pripovijedamo kako smo susreli prijatelja, dolazi nam na pamet ono što nam je rekao. Za takve predodžbe kažemo da su udružene (associatae).

U eksperimentalnoj psihologiji istražuju se uzroci i narav asocijacije. Mnogi psiholozi misle da su predodžbe najviše povezane skupnošću i to u vremenu (lex contiguitatis). Za tu je skupnost potrebno barem nekakvo jedinstvo, da bi sve izgledalo kao jedna cjelina. Zato je potrebno npr. nove školske lekcije povezivati sa starijima.

Mnoge predodžbe i misli dozivljemo u pamet (u svijest) također svojevoljno. To činimo svojom voljom naročito u naučnom radu. A i u običnom životu nam se bude predodžbe prema svrsi koju imamo. Npr. kad nam je mrzlo, dolazi nam u svijest misao o zatvaranju prozora.

Od svih je psihologa najviše pokusa učinio Ebbinghaus, da ustanovi na koji se način, kakvim se ponavljanjem i trudom može lakše ili teže nešto zapamtiti, dotično dozivati u svijest.

Učenje napamet odvisno je od dužine i broja redaka ili slogova, od shvaćanja ili neshvaćanja naučenih riječi itd. Ono što je razumljivo, zapamti se osam do devet puta brže negoli ako su riječi nerazumljive ili slogovi bez smisla. Logična i sadržajna veza pomaže mnogo u zapamćivanju. Učenje nepoznatih jezika napreduje ispočetka brže negoli kasnije. Što više zanima ili podražuje (npr. opeklina), na što se više pazi i dakako što se više ponavlja, sve se to lakše zapamti i za više vremena.

Od dvije jednake asocijacije ostaje u budućnosti jača ona koja je starija. Zato se nešto lakše zapamti, ako se ponavlja manje puta, ali kroz više dana, negoli ako se ponovi više puta odmah kad se počne učiti.

Lakše se uči u veselju i zdravlju negoli u žalosti, bolesti, strahu, umornosti ili bez prave volje. Ono što se ne smatra važnim, lakše se zaboravlja. Sposobnost pamćenja povećava se učenjem napamet, recitacijama i vježbanjem ostalih duševnih sposobnosti kao što je npr. pažnja, čuvstvo i volja.

Po mišljenju Müllera svaka predodžba nastoji da se vrati u svijest("tendentia perseverationis"). Zato nam često "padne na pamet" i ono, što je bez veze s drugom predodžbom tj. što nije izazvala asocijacija (ili barem u čemu ne možemo pronaći vezu). Tako prodiru u svijest i zadržavaju se u njoj (i to također u bolesti i u snu) osobito one predodžbe koje su nam se jače uvriježile u pamet ili koje su spojene s nekim čuvstvom. Kod nekojih je takvo prodiranje jače, a kod drugih slabije od asocijacije. Time tumačimo što nam neke melodije ili šale ili zanimljivi događaji kroz izvjesno vrijeme često dolaze na pamet (provaljuju u svijest iz nesvjesne zalihe) ili što nekoje osobe nakon početka svakog razgovora počnu pripovijedati o onom što ih najviše tišti, ili što im je u svijesti najživlje.

Sav naš svjesni život odvisan je od raznih asocijacija i hotimičnog obnavljanja predodžbi. Ali ipak sve što dolazi u svijest, postaje samo sredstvo više moći, naime volje, koja nekoje predodžbe zadržava, a druge odbacuje; na nekoje se ne obazire, pa makar i jačom silom dolazile u svijest, a drugima daje prednost i po njima razvija djelovanje, katkada i veoma dugotrajno. To je također dokaz, da se golo senzističko (osjetilno) i mehaničko tumačenje svijesti ne može uzdržazi.

2. P a t o l o š k e p o j a v e u a s o c i j a c i j i

a) Izgovor. — Kad nekoga nekoliko udari moždanska kap (appoplexia), dogodi se često da ne može izgovarati nekoje riječi. Ta se patološka (bolesna) pojava zove "aphasia". Neki postanu posve nijemi, a drugi se ne mogu sjetiti raznih riječi, naročito imenica. Ako se tko veoma uznemiri, vrati mu se katkada pamćenje. Nekoji izgovaraju teško i nejasno također ono čega se sjete. Ta se pojava zove "dysarthria" (oštećenost izgovora). Drugi ispuštaju u govoru razne riječi, osobito zamjenice, pa ih je teško razumjeti.

Nekoji ne mogu pisati i posve ili djelomice zaborave čitati (alexia, coecitas verborum), dok nekoji razumiju kad čitaju, ali ne shvaćaju ono, što drugi izgovore, jer im se izgovorena riječ pričinja kao nejasni zvuk (aphasia sensorica). Općenito se pretpostavlja da je kod svih tih različnih slučajeva oštećeno negdje u mozgu sjedište za pamćenje o izgovoru riječi tj. osjećaj glasova i predodžbi, potrebnih kod asocijacije za izgovaranje riječi. Za pojmove kao takve i više duhovne sposobnosti malne svi drže da nijesu navezane na posebno mjesto u mozgu.

b) Pamćenje. — Katkada se kojim nesrećnim događajem (npr. udarcem u glavu) izgubi pamćenje onoga što je iz vremena prije tog događaja (amnesia retrograda) ili onoga, što se dogodilo poslije (amnesia anterograda). No ima također slučajeva kad se gubitak pamćenja odnosi izmjenično sad na jedan sad na drugi dio života (amnesia periodica), kao da se radi o dvije osobe (duplex parsonalitas). Tako je npr. neki astronom, nakon što je pao s voza, polako izgubio pamćenje svega iz prijašnjeg života, počevši od dana nesreće pa natrag sve do djetinstva. Kasnije mu se je pamćenje vraćalo i to, kao što se obično događa, obrnutim redom — od djetinstva pa dalje sve do nesreće (lex regressionis). Svi se obično najjače sjećaju događaja iz djetinstva.

God. 1889, kako pripovijeda psiholog Rieger, neki bolesnik se već nakon par minuta nije mogao sjetiti, na kojem mjestu tijela ga je netko dotaknuo, ali ipak je zapamtio, ako mu se je dogodilo što veoma neugodno. Drugi bolesnici nijesu znali da li su objedovali ili koji je dan u tjednu te nijesu mogli ništa novo naučiti.

Neka je žena zaboravila na sve, što je znala prije svojeg nesrećnog događaja. Zaboravila je također čitati i pisati te nije više poznala prije poznate osobe, dok se je sjećala svega što joj se je dogodilo poslije nesreće. Ali poslije nekoliko mjeseci se je nakon dubokog sna opet sjećala svega, što je prije zaboravila, a iz vremena svoje zaboravi nije se više sjećala ničega. Tako joj se je poslije još dva puta izmjenilo stanje sjećanja. Imala je dakle dva različita pamćenja, koja nijesu bila međusobno odvisna.

Nešto slično se događa katkada i u običnom životu. Neki sluga ukrao je, kad je bio pijan, svojem gospodaru oruđe. Nakon što se je otrijeznio, nije više znao kamo ga je stavio, ali se je sjetio, kad se je opet opio.

Predpostavlja se da se u svim takvim slučajevima podijele asocijacije u mozgu posve ili djelomice u dva dijela s dva različita središta tako da jedan dio nije odvisan od drugoga.

Nekoji izgube pamćenje svega onoga što vide (caecitas animae) ili svega onoga, što čuju (surditas animae). Nekoji izgube neku određenu skupinu predodžbi. Tako je npr. neki njemački pisac u vrijeme velikog umora zaboravio njemačke riječi i izraze, a poslije, kad se je oporavio, sjećao se je opet svega toga.

Nakon napadaja lake padavice (kod koje je trzavica mnogo manja nego kod teške padavice) izgube nekoji pamćenje, ali samo obzirom na koji događaj. Tako netko kojega je uhvatila padavica kod liječnika, nije se više sjećao, da li ga je prije platio.

Nu najteži je slučaj, kad tko polako ali stalno gubi pamćenje, dok ga posve ne izgubi (amnesia progressiva). Takvi prije svega ne mogu naučiti ništa novo, a iz prijašnjeg života zaboravljaju na poznanstvo svojih prijatelja, na duhovne navike i drugo. Najviše ostaje u pamćenju ono što se je steklo dugim iskustvom kao npr. jutarnje ustajanje, odijevanje, uzimanje hrane itd.

Gubitku pamćenja suprotna je pretjeranost u pamćenju(hypermnesia), kad se netko sjeti npr. raznih potankosti iz djetinstva. Naročito se to dogodi u ludosti ili vrućici, kad krv kola brže, ili na samrti, kad npr. netko počne moliti u materinskom jeziku, u kojemu nije razgovarao već 50 godina. Kod njih nije bilo prije poništeno pamćenje nego je bilo samo zapriječeno obnavljanje pamćenja.

Halucinacije tumačimo time, što se predodžbe (naročito u vrijeme vrućice) tako uzbude, da prelaze na osjetilnost (vid, sluh itd.).

3. Mozak i moždanska lokalizacija

a) Mozak je smješten u šupljini lubanje, a dijeli se na veliki mozak, mali mozak i moždansko deblo, koje se sastoji od moždanskog mosta, produljene hrptenjače, moždanskih krakova i nekih manjih centralnih dijelova.

Veliki mozak zauzima gornji dio lubanjske šupljine. Dijeli se na dvije polukugle (hemisfere), a površina mu je brazdama podijeljena na zavoje ili vijuge.

Mali je mozak smješten ispod stražnjeg dijela velikog mozga otraga u zatiljku.

Moždansko je deblo smješteno ispod maloga mozga. Donji dio moždanskog debla veže mozak s hrptenjačom.

Moždanska je masa u lubanji izvana siva, a iznutra bijela dok je na moždanskom deblu u hrptenjači obratno: izvana je mekana masa bijela, a iznutra siva. Siva je tvar izgrađena od živčanih stanica, dok se bijeli površinski sloj sastoji od živčanih vlakanaca.

Površinski (sivi) dio mozga zove se moždanska kora (cortex). Sastoji se od nekoliko milijarda živčanih stanica i njihovih izdanaka. Srž ili bjelina mozga izgrađena je od živčanih vlakanaca. Iz mozga izlazi 12 pari živaca koji ga vežu s osjetilnim organima u glavi te pokreću mišiće lica, grkljana i jednog dijela utrobe.

Iz hrptenjače izlazi 31 par hrpteničnih (spinalnih) živaca. Svaki od njih izlazi iz hrptenjače sa dva korjena: jednim prednjim, koji sadržava motorna vlakna, i drugim stražnjim, koji

je sastavljen od osjetilnih (senzibilnih ili senzornih) vlakanaca. Oba korjena zajedno stvaraju na mjestu, gdje se sastaju ili spajaju, spinalni živac koji je sličan svežnjiću — tzv. spinalnom gangliju ili hrpteničnom čvoru.

b) Kod životinja se pokazuje da je moždanska kora mnogo više u vezi sa životnim djelovanjem negoli sam mozak. Nekoje ribe mogu bez nutarnje moždanske mase zadržati svoja osjetila i kretati se bez poteškoće. Pas bez nutarnjeg dijela mozga ispočetka mnogo trpi, ali poslije se može toliko oporaviti, da ide, trči, jede, dok ostaje bez njuha, a tople predmete osjeća samo kao bol. Međutim čovjek, koji uslijed operacije izgubi nutarnju moždansku supstanciju, postaje posve slijep,veoma slabašan, izvana nepokretan, sa veoma oslabljenim sluhom,premda mu srce radi normalno, te može jesti, probavljati i disati. Dakle čovjeku je psihički život odvisan ne samo od moždanske kore nego i od nutarnje moždanske mase.

Dok su u posebnim dijelovima mozga središta za micanje glave, ruku, nogu, za gledanje i slušanje (za opip i bol čini se da je središte u raznim dijelovima moždanske kore), odvisno je psihičko življenje najviše od površine mozga. Psiholog Gall je mislio da su nekoja ondješnja nutarnja osjetila organi duše za sve duševno djelovanje. Ali kasnije su prevladala drukčija mišljenja. Nekoji drže, da se ne lokaliziraju u mozgu duševne sposobnosti, tj. da ne postoje u mozgu posebna mjesta za njih nego samo za osjećaje i predodžbe i da prema tomu postoje dvije vrste moždanskih mjesta: jedna za osjećanje, a druga za predočivanje. Ali druge teorije pretpostavljaju da podražaji osjetila dolaze na površinu mozga, a odanle prelaze u osjećajna središta u nutarnjosti mozga, dok sistem asocijacije pripada živčanim vlakancima koja tu asocijaciju spajaju sa osjećajnim središtem.

Drugi opet misle prema rezultatima moždanskih ozljeda u vrijeme rata, da u pojedinim dijelovima moždana imaju svoja središta karakternost, apatija, uvredljivost itd. Ali tomu se opet prigovara, da psihičke poremetnje nijesu odvisne od oštećenosti jednog ili drugog mjesta u mozgu nego od vrste oštećenja (npr. od otrova), i da poremetnja koja nastaje nakon oštećenosti nekog središta ne dokazuje da su dotične vlastitosti imale sjedište u onom mjestu, nego samo da bez onog mjesta ne mogu djelovati, kao što npr. teško hodanje, kad se ošteti koljeno, ne znači, da hodanje proizvodi samo koljeno.

c) Govoreći o mozgu pitamo se da li je <u>inteligencija</u> (razumna sposobnost) odvisna od njegove veličine.

Ako bi se inteligencija mjerila samo po veličini mozga, tada bi morao biti slon inteligentniji od čovjeka, jer je njegov mozak veći. Čovjekov je mozak težak oko 1.360 grama,a slonov oko 4.500 gr., kod konja oko 650, a kod kita oko 6.000 g. Ali kod toga opažamo činjenicu da razmjerno prema težini tijela imaju mozak teži od čovječjeg samo ome životinje koje su mnogo manje od ljudi. Zato su učenjaci došli na misao da treba mjeriti inteliganciju ne samo po veličini mozga nego i po razmjeru sa težinom tijela. U skladu s time dobili bismo ovu jednadžbu:

I (inteligencija) = M (mozgu) i M:T (razmjeru između težine mozga i težine tijela) - ili, ako to spojimo zajedno, $I = M^2 : T$. Prema tomu bila bi inteligencija odvisna od kvadrata težine mozga, podijeljene s težinom tijela. U skladu s tom formulom je

čovjek razmjerno najbolje opskrbljen mozgom, jer kod njega izlazi broj 38, a kod opice samo 7,8, kod slona 6, kod konja 1,6, kod kita 0,43, kod malenih ptica 0,17.

Ljudi koji su rođeni s premalenim mozgom (microcephalia), jesu uvijek bez razuma (idioti). Muškarci imaju razmjerno nešto veći mozak (1.200 do 1.550) negoli ženske (1.100 - 1.450). Djetetu se posve razvije mozak već do konca treće godine života. Najveći mozak imaju muškarci od 19 godina, a žene od 16 do 18 godina. Inače su se najteži mozgovi pronašli kod luđaka, kojima je obično također neživčana materija (neuroglia) veća negoli kod normalnih osoba.

4. Tumačenje o položaju predodžaba i asocijacije.

Kad se sjetimo onoga što smo prije zapamtili, vraćaju nam se u svijest prijašnje predodžbe i s njima spojene misli. Pitamo se: gdje su i kako su te predodžbe i misli u našoj nutarnjosti bile pohranjene? Isto tako nas zanima gdje je i u kakvom obliku bila smještena asocijacija koja nam je kao tajna veza ili sila dovela u svijest sačuvane predodžbe.

Da ima asocijacija u našem tijelu, vjerojatno u mozgu, neki materijalni temelj, opažamo po tomu što nam fantazija mnogo življe radi, tj. što nam predodžbe lakše dolaze u svijest, kad nijesmo pospani, dok smo mlađi, kad pijemo čaj ili kavu itd.

Nekoji zastupaju jednostavnije materijalno tumačenje tvrdeći da u milijardama stanica u mozgu mogu biti pohranjene predodžbe kao pjesme na gramofonskoj ploči ili uspomene u knjizi, a blizu njih ili među njima da je u drugim stanicama smještena nesvjesna asocijacija prema kojoj vode živci kao neki pristup ili resonanca.

Ali proti tom se mišljenju dižu teški prigovori. Ebbinghaus kaže da je nemoguće smjestiti u jednu stanicu čitavu sliku npr. čovjeka, šume, grada, pokrajine. — Povrh toga morao bi netko te slike razmještavati u stanice. To bi mogao činiti jedino mozak, a on — kaže Becher — ne može vršiti taj posao. Mozak je naime nepokretna masa.

Osim toga kad npr. vidimo prijatelja nakon mnogo vremena te ga prepoznamo, morala bi njegova slika u nama doći u vezu sa starom predodžbom o njemu, a svako materijalno sredstvo bi se u traženju te stare predodžbe među milijardama stanica izgubilo — kao i onaj koji bi među ogromnim mnoštvom ljudi tražio neku osobu.

Drugi pretpostavljaju da se, kad nešto gledamo ili slušamo, služimo čitavim osjetilnim (senzornim) mjestom u mozgu i da na njemu ostaju utisnute slike. Ali u tom bismo slučaju primali na to mjesto uvijek nove slike, pa bi nam sve postalo nejasno — slično kao da sve fotografiramo na istoj ploči u aparatu ili kao da mnogo pečata otisnemo na istom mjestu.

Psiholog Becher predočio je raznim osobama isti geometrijski lik (npr. trokut), ali u raznim veličinama, bojama i položajima. Svi su ti ljudi odmah bez poteškoće prepoznali taj lik, premda je pred svakim od njih bio tako različan. Kako to da su svi prepoznali taj lik po svojim veoma različnim prijašnjim predodžbama i dali mu isto ime?

Osim toga bi bilo nerazumljivo, kako mogu sa zapamćenom predodžbom oživjeti u našoj svijesti i razne misli (i osjećaji) koje su s njom u vezi, ali su nešto drugo nego ona (npr.kad se sjetimo majke, sjetit ćemo se i raznih događaja u vezi s njom i to s posebnim osjećajem).

Povrh toga bi bilo nerazumljivo, kako bi mogle poprimiti u mozgu neki materijalni oblik one predodžbe, koje, spojene s pojmovima, prikazaju nešto apstraktno — kao što je npr. veličina, junaštvo, skupoća, siromaštvo itd.

Iz svih tih i drugih razloga potrebno je pretpostaviti da to čitavo djelovanje vodi duša, koja po svojim psihičkim nesvjesnim načelima ravna živčanim djelovanjem. Kao što je svjesno osjećanje boje, glasa itd. odvisno od mozga, ali ipak u isto vrijeme bez dvojbe pripada također duši, tako može i ono što je nesvjesno pohranjeno u duši biti odvisno od suradnje sa živcima dotično s određenim mjestima u mozgu. I za nesvjesno djelovanje potrebni su duši ispravni živci i mjesta u mozgu — slično kao što je i najboljemu glazbeniku potrebno za sviranje dobro glazbalo.

V. poglavlje

OSJETILNO - RAZUMNA SPOZNAJA

Nakon što smo raspravljali o nižoj osjetilnoj spoznaji (o osjećajima, osjećajnom opažanju, predodžbama i asocijaciji), prelazimo sada na nešto višu i to srednju spoznaju — na pažnju, svijest o svojem "ja", i na sjećanje i prepoznavanje. Takve spoznaje imaju doduše i životinje, ali samo osjetilne, dok su kod čovjeka savršenije: osjetilno-razumne. Poslije u VI.poglavlju govorit ćemo o višoj duhovnoj spoznaji koja pripada samo ljudima.

1. P a ž n j a

Kad upravimo svoje misli k nekom predmetu da bismo ga spoznali, kažemo da pazimo na taj predmet. Dakle pažnja (attentio) je upravljanje misli k nečemu. Redovito hoćemo da mislimo o nečemu, a to znači, da je pažnja pojava volje, premda može nešto svratiti našu pažnju i bez naše volje, npr. ako pred nama udari grom u nekoga. Pažnja je gospodujuće djelovanje u našoj sadanjoj svijesti.

Ne može se reći da uvijek pazimo više na ono što je važnije ili jasnije, jer mi možemo hotimice paziti kod neke stvari na ono, što je manje važno ili jasno — npr. kad nešto proučavamo. Pažnja je dakle upravljanje naše svijesti k jednom ili više objekata. Ona je središte djelovanja naše duše.

Pažnji je protivna rastresenost, koja je apsolutna, kad netko ni na što ne misli, npr. ako je veoma pospam, ili samo relativna, ako je tko zamišljen u nešto, ali ne u ono na što bi tada morao paziti — npr. kad se Arhimed nije brinuo za provalu neprijatelja, nego je mirno proučavao svoje kružnice u pijesku. Katkada ne čujemo u sobi zidni sat, kad udara, jer pazimo na drugo.

Pažnja može biti veća ili manja, a odnositi se može na više ili manje predmeta, dotično na veći ili manji dio nekoga

objekta. Što je veća pažnja (concentratio), to se odnosi na manje objekata ili na manji dio objekta (ambitus). Koliko naime tko poveća svoju pažnju, toliko je više ograniči na objektu. Npr. nije moguće slušati istodobno dva govora ili zbrajati veće brojeve i slušati neku lekciju u isto vrijeme osim možda tako da se barem jedno čini nejasno kao u magli ili tako,da se pažnja brzo mijenja prelazeći čas na jedan čas na drugi objekt.

Jedni koncentriraju pažnju na jedan predmet (npr. stručnjaci), a drugi (obično "praktični" ljudi) je podijele na više stvari zajedno. Prvi prelaze preko gradske ulice u vrijeme velikog prometa teže negoli drugi, jer posvećuju pažnju samo jednom ili drugom sredstvu za prevažanje, a ne istodobno svima.

Jedni ustraju mnogo vremena u nekom poslu, a druge je potrebno često poticati i siliti na posao. Razlog je u tomu, što se jedni teže umaraju ili nalaze u radu uvijek nešto novo, a drugi se (osobito dječaci i bolesnici) lako umore ili rad nije za njih zanimljiv. Obično se skreće veća pažnja k onomu, što je više zanimljivo, dotično u čemu se opaža uvijek nešto novo. Kad smo u strahu, pazimo na svako šuštanje. U pogibli smrti postaje pažnja veoma velika zbog nagona samoodržanja.

Većom pažnjom dolazimo do većeg uspjeha, jer nam osjećaji, predodžbe, misli, asocijacije postaju savršenije. Zato je pažnja temeljni zahtjev u pedagogiji. Velika se pažnja pozna po naboranom čelu, nepomičnom gledanju, prignutom tijelu, uzdignutoj glavi, katkada i po otvorenim ustima i izbjegavanju svakog šuma (kažemo, da bi se "muha čula", kad netko govori).

Također u pomanjkanju pažnje postoje patološki slučajevi. Nekoji ne mogu biti pažljivi zbog slaboumnosti, drugi zbog trajne pospanosti. Nekoje bolesnike ne zanima ništa, a njihova svijest može postajati sve tamnija, dok se posve ne izgubi. Drugi su opet u pažnji bolesno pretjerani s fiksnim idejama, kojih se ne mogu osloboditi.

Katkada djeluju bez pažnje također predodžbe i misli koje postoje u duši nesvjesno, ili su, kako nekoji kažu, "na periferiji svijesti". Tako npr. mnogi kojima je u mladosti teško služiti se tuđim jezikom, jer moraju misliti na gramatička pravila, govore u njemu, kad su stariji, lakše ne pazeći na slovnička pravila, jer ona djeluju nesvjesno u duši. — Nekoji ne mogu kroz mnogo vremena riješiti neki zadatak, a poslije im rješenje nenadano sine u svijest. Nekojima dođe neočekivano na pamet važna misao ("intuicija"). Katkada sigurno osjećamo, da nešto nije dobro, premda si ne znamo to rastumačiti. Tada djeluju u našoj nutarnjosti pohranjene misli nesvjesno.

2. S v i j e s t o s v o j e m "j a"

Svaki od nas govori u prvom licu — npr.: "Ja vidim, ja želim, hoću, žalostan sam, imat ću". Odatle vidimo da svatko osjeća u svojoj svijesti svoj "ja" ili svoje "jastvo". Ako i kažem: "Moje misli su turobne", pripisujem takve misli, koje dolaze i prolaze, sebi, svojemu "ja", koji ostaje. Ako kažem, da sam mislio i ujedno čuo neki štropot, ne kažem da su moje misli čule štropot, nego da sam ga ja čuo.

Svaki normalni čovjek misli, da je onaj isti, koji je bio nekada u djetinstvu ili mladosti, i da je prema tomu odgovoran za svoja djela također nakon mnogo godina. Nijedan se zločinac ne kuša opravdati izgovorom da je on sada netko drugi

a ne onaj, koji je počinio zločin. Lotze kaže:"Svaka refleksija (pomišljanja na sebe) nosi sa sobom sliku svojega "ja" kao svojeg središta. Takvo sveopće uvjerenje, što ga nijedan kritičar ne može zanijekati, ne može biti krivo.

Pitamo se: tko je u nama taj "ja", koji ostaje, a pripadaju mu osjećaji, predodžbe, misli, čuvstva? Kao što materijalne pojave pripadaju materiji, tako i duševne pojave moraju pripadati duši. Npr. ne može postojati sama za se tvrdoća, bjelina, veličina, pružanje, gibanje itd. nego samo materijalno tijelo (materijalna supstancija), koje je tvrdo, bijelo, veliko, dotično koje se pruža u prostoru, giba se. Isto tako ne može postojati samo za se osjećanje, predočivanje, mišljenje, htijenje, nego samo duševno biće (duševna supstancija), koje osjeća, ima predodžbe, misli, hoće itd. Osjećati i imati predodžbe može i životinjska "duša", koju obično zovemo "duševni princip", a također misliti i htjeti može samo razumna ljudska duša.

Samo engleski empiristi ("iskustvenjaci" koji drže da je osjećanje jedini izvor znanja u čovjeku) i drugi, koji su se poveli za njima, tvrde da nema u čovjeku duše (duševnog bića, duševne supstancije, našeg "ja"), nego da su duševne pojave u nama samo utisci vanjskih predmeta na našu nutarnjost (kad ih gledamo, slušamo, dotičemo). Za mišljenje kažu da je ono samo naše spajanje, razdvajanje ili kombinacija tih utisaka.

Kad se predodžbe i misli pojavljuju u našoj svijesti, nijesmo prisiljeni zadržati ih, nego možemo potisnuti ih i pomišljati (i govoriti) što drugo. Zato kažemo da je volja središte ili glavna pojava našeg "ja". To nam je još jasnije, kad pomislimo da nam predodžbe i misli dolaze katkada na pamet same od sebe, a htijenje i čuvstvo je uvijek izravno djelovanje i zato također izražaj našeg "ja". Pojam o jastvu dobivamo već kao djeca, naročito kad nas drugi hvale ili kude, i još više kasnije, kad se kao socijalna bića stavljamo u posebni odnošaj prema drugim osobama. U stvari se ne mijenja ništa, ako tko shvaća svoje tijelo kao svoj "ja", jer tijelo kao materija ne može htjeti, željeti, žalostiti se itd. te biti jedinstveno, nedjeljivo i uvijek isto kao što je to naš "ja".

Kad se netko preobrati te počne drukčije osjećati i živjeti, kažemo da je postao "drugi čovjek". Ipak ni u takvom slučaju se nije promijenio njegov "ja" nego samo njegovo osjećanje i način življenja. On je naime ostao stvarno onaj isti koji je bio prije.

Patološke pojave. Također u osjećanju svojeg jastva ima patoloških slučajeva. Fiziološkom poremetnjom, prevelikim čuvstvima, sugestijom, fiksnim idejama i naročito periodičkom zaboravi dođu nekoje osobe do toga da se ponašaju u razno vrijeme tako različito kao da se radi čas o jednoj čas o drugoj osobi. Katkada govore o sebi u trećem licu ili slušaju u sebi glas kao da je od druge osobe. Do sličnih pojava može netko doći također ako ga uistinu opsjedne đavao ili se to samo pričinja.

Psiholog Staudenmaier pripovijeda da je sam doživio(proizveo) slične pojave u sebi. Počeo je automatski pisati. Pero mu je ispočetka samo crtalo crtice, a onda je počelo pisati i riječi, kojima su mu duhovi, kako se je to činilo, odgovarali na pitanja, što ih je sam njima postavljao. Ali ipak, kad je

njegova ruka pisala odgovore, morao je pri tom sam misliti. Zatim se je počeo prepirati s nekim koji mu je iz njegove unutarnjosti progovarao. Također pjesnici ili romanopisci se katkada znadu tako uživjeti u svoje junake da im se čini kao da oni govore mjesto njih.

Sve te pojave nastaju, kaže Oesterreich, uslijed bolesti ili nekog prisiljavanja, a ne uslijed dvostrukog "ja".

Nu praksa je pokazala, da ima također psihičkih doživljaja (kao što je npr. osjetilno opažanje, misao, odluka, čuvstvo), koji prelaze u dušu nesvjesno tako da ih sam "ja" ne opazi (repraesentationes inconsciae). Npr. neka bolesnica Leonie je u razgovoru držala ruku uzdignutu, a da toga nije primjetila.

Ako se histeričnoj osobi u snu sugerira da je postala slijepa, ona kad se probudi doista ne vidi ništa, ali ipak "automatskim pismom" imenuje sve predmete, koje joj tko pokaže. Ta se pojava zove "negativna halucinacija". Većinom se to tumači da netko samo letimičnim pogledima ugleda predmete koji mu odmah utonu u "podsvijest" (zaborav) pa se nimalo ne sjeća da ih je vidjela, a poslije ih ipak može iz nesvijesti reproducirati.

3. Sjećanje i prepoznavanje

Imamo raznih vrsta sjećanja. Ako opazimo neku stvar ili vrstu, npr. neku rudu, biljku ili životinju, kakvu smo već prije upoznali, kažemo da je poznamo. Kad netko opazi kojeg već poznatog pojedinca, npr. svojeg prijatelja, što ga već davno nije vidio, reći će, da ga je prepoznao. Važne događaje iz svojeg života nazivljemo svojim uspomenama. Za stvari ili događaje što su nam posebice ostale u pameti, kažemo, da ih se živo sjećamo. Drugo spada među naše obično sjećanje ili među ono, čega se jedva sjećamo — tek nakon nekog pomišljanja.

Obnoviti (reproducirati) prijašnju predodžbu i prepoznati nešto nije isto. Predodžbu obnavlja sama asocijacija, a kad nešto prepoznamo, onda to vidimo, pa je dovoljno spoznati, da to odgovara već prijašnjem poznatom objektu naše predodžbe.

Kad obnavljamo u svijesti čitav niz nekojih svojih doživljaja, kažemo da obnavljamo svoje uspomene ili reminiscencije. U tom obnavljanju pomaže nam obično početna slika (npr. predodžba o nekoj osobi) i svrha obnavljanja.

Kad se nečega ne možemo sjetiti točno ili sigurno, pokušavamo si pomoći nečim drugim, čega se bolje sjećamo. Svakomu se dogodi da se kojiput ne može nečega sjetiti — npr. nekog poznatog imena. Takva je poteškoća u sjećanju normalna ili obična, a češća je kod onih koji su stari ili trajno umorni.

U sjećanju imade i patoloških (nezdravih, nenormalnih) pojava, od kojih su nekoje negativne, a druge pozitivne.

Negativne su pojave tada, kad se tko ne sjeća kakvog veoma važnog događaja, kao npr. kad je glasoviti botaničar Linnè u svojoj starosti čitao i odobravao svoje vlastite spise, ali se nije sjećao, da ih je sam napisao.

Pozitivne patološke pojave jesu, kad se u sigurnom sjećanju varamo. Kod toga nas uvijek nešto drugo dovede do krivog sjećanja. Npr. neka je žena tvrdila da je negdje vidjela poznatu osobu koja uistinu nije bila ondje. Poslije se je to razjasnilo time što je ona neku drugu osobu uzela za onu te je išla k njoj, ali kad joj se je približila, opazila je da to nije ona. Nu tada ju je neki nenadani događaj skrenuo u pažnji na drugo, pa je zaboravila, da se je u prepoznavanju one osobe prevarila,

i tako je ostala krivo osvjedočena da je vidjela svoju prijateljicu.

Tako nam se zbog već poznatih okolnosti katkada pričini da smo ono što sada vidimo ili čujemo već davno nekada vidjeli ili čuli.

VI. poglavlje

RAZUMNA SPOZNAJA

1. Razumnost u užem smislu

Treći i najviši stupanj duševne sposobnosti je razum, po kojemu se ljudi razlikuju od životinja. Uz razum spominjemo kao višu duhovnu moć i volju, ali ona je odvisna od razuma, jer se njome hoće ono, što se razumom shvaća.

Kako su već u staro doba mislili, razumnu sposobnost (inteligenciju) pokazujemo time što imamo opće pojmove (univerzalne ideje) te možemo pomoću njih stvarati sudove i zaključke i tako misliti.

Spearman kaže, da je ta definicija inteligencije svakako dobra. Terman nazivlje inteligentnim onoga koji ima apstraktne misli. Meumann ubraja također fantaziju u pojam razumnosti, ali kao njezine sposobnosti spominje također rasuđivanje, zaključivanje, uspoređivanje, stvaranje pojmova, kritiku i usklađivanje (kombinacije).

Prema Aristotelovoj i skolastičnoj nauci dolazimo do općih pojmova promatrajući vanjske stvari, dakle preko osjetilnih slika i predodžbi, ali uza sve to su pojmovi nešto posve drugo nego osjetilne slike i predodžbe. Osjetilima opažamo i predodžbama pomišljamo samo pojedine stvari, navezane na određeno mjesto i vrijeme — kao što je npr. ovaj čovjek, onaj konj, kamen itd., a općim pojmovima pomišljamo nevidljivu narav stvari tako da znamo što je općenito npr. svaki čovjek, svaki konj, kamen itd. — bez obzira na mjesto i vrijeme. Životinje vide pojedine stvari, ali ne znaju što su, jer nemaju razumne sposobnosti da spoznaju njihovu narav ili bistvo po kojemu su izgrađene. Međutim mi gledajući npr. čovjeka ne vidimo, a ipak spoznajemo višom razumnom sposobnosti njegovu narav ili bistvo, po kojemu je izgrađen on kao i svi ostali ljudi (kao što po jednom nacrtu može biti izgrađeno mnogo kuća). Tako i kad npr. vidimo trokut, nacrtan na tabli, spoznajemo što je bilo koji trokut bez obzira na oblik, veličinu, mjesto i vrijeme. Takva spoznaja kojom dolazimo do općeg pojma nadvisuje moć osjetila (gledanja, slušanja, ticanja itd., jer se shvaća ono što se ne vidi, ne čuje, ne tiče.

Doduše kad mislimo što je općenito čovjek ili trokut, pomišljamo i neki nejasni lik čovjeka ili trokuta. Taj je lik predodžba, spojena s općim pojmom, ali dok je ona nejasna, pojam nam je jasan, jer jasno znamo što je čovjek ili trokut (ili koja druga stvar). I po tomu uviđamo da je opći pojam nešto drugo nego pojedina predodžba. Pojam prikazuje nešto duhovno (tj. bistvo koje shvaćamo duhovnom razumnom sposobnosti, koje je jedno, ali pripada mnogima), a predodžba nam predočuje nešto tjelesno i pojedinačno.

Duševnu radnju kojom dolazimo do općih pojmova zovemo "apstrakcija". Ona je odjeljivanje misli od više stvari da bolje

promatramo jednu od tih stvari, ili odjeljivanje misli od neke cjeline da jače opažamo dio te cjeline. Tako npr. da proučimo neki motor, skrećemo apstrakcijom svoju pažnju na jedan ili drugi njegov dio, ili da si lakše stvorimo pojam o cvijetu, pomišljamo apstrakcijom samo ono po čemu su svi cvjetovi slični, ili da shvatimo što je konj, odjeljujemo svoje misli od onoga po čemu su konji različni i opažamo bistvo koje je ostvareno u svim konjima. Slično dolazimo i do apstraktnih misli — npr. kad gledajući junaka mislimo na njegovo junaštvo, opažajući bodljiku pomišljamo na njezinu bodljikavost, promatrajući zvonik mislimo na njegovu visinu itd. — Odatle uviđamo da je i apstrakcija viša razumna sposobnost.

Ipak su nekoji psiholozi, naročito u Engleskoj — kao npr. Locke (č. Lok) i Wundt — tvrdili da mišljenje sačinjavaju samo osjećaji predodžbe. James (č. Džeims) Mill je pisao da sud nastane kad si predočimo da su se neodjeljivo spojile (udružile) dvije oznake (predodžbe). Titchener je mislio da se mogu sudovi protumačiti osjećajima i čuvstvima zajedno.

Tom "sistemu sjetilnosti" (systema sensismi) suprotstavili su razumnost (intelektualizam) noviji psiholozi Brentano, Stumpf, Höfler i drugi pokazujući da se misli i sudovi ne mogu rastumačiti nikakvom kombinacijom sjetilnih elemenata. Nu kako se je tu radilo o tvrdnji samo na temelju uvjerenja, počeli su nekoji tražiti u eksperimentalnoj psihologiji pozitivne dokaze i to služeći se tzv. "pokusima reakcije" (experimentum reactionis).

Taj se je pokus vršio tako što su mnogim osobama bila postavljena pitanja, a onda su oni koji su na njih odgovarali potanko opisali proces mišljenja kojim su došli do odgovora. Na taj su način psiholozi Ach, Schultzer, Bühler i drugi ustanovili da se misli (sudovi) nikako ne mogu rađati iz samih predodžbi. To se posebice opaža kad što naglo čitamo i razumijemo. Misao "sutra ću ići u svoj stan" ne može nastati samim nizanjem predodžaba. Kad pomislimo na tisuću zlatnika, predočimo si ih u mašti samo nekoliko, a ipak imamo svijest o tisući.

Kasnijim istraživanjem sticao je intelektualizam (shvaćanje razuma kao više sposobnosti) veći broj pristaša. Uvidjeli su da kad reku riječ izrazimo, nije u središtu svijesti predodžba, koja je prati, kako je mislio Titchener nego njezino značenje. Predočiti si nešto ne znači shvaćati.

Nekoji su tvrdili da je naše znanje samo nesvjesno shvaćanje, jer da su naši univerzalni pojmovi tvorevina različitih raspoloženja u mozgu ili da su nekakva refleksija, koju ubacuje u svijest naše znanje, što ga imamo nesvjesno (habitualno u pamćenju). Ali kad mi shvatimo npr. neki matematički zadatak ili što drugo, tada nam to znanje nije nipošto nesvjesno nego posve jasno.

Dakle ne preostaje drugo nego dopustiti, da je naše znanje uz predodžbe novi psihički elemenat.

2. M i š l j e n j e

Iz logike nam je poznato da se mišljenje sastoji iz pojmova, sudova i zaključaka (silogizama).

Značenje pojmova združeno je s predodžbama obično slabo, katkada i nikako. To opažamo osobito kad brzo pročitamo koju vijest (npr. u novinama). Predodžbe su nam tada većinom slabašne, a pročitana vijest nam je jasna. Apstrakcijom odjeljujemo osjetilne elemente (npr. boje, glasa) od onog što znače pojmovi.

Ipak pri tom treba spomenuti da predodžbe, iako nijesu shvaćanje, nijesu nipošto suvišne za shvaćanje, jer su one korisne za bolje razumijevanje i onda, kad ih ne pomišljamo dosta jasno. Obično rješavamo razna pitanja time, što si najprije predočujemo predodžbe, a poslije novi odnošaj među njima kao da pročitamo. Katkada možemo ipak shvatiti nešto, naročito kod bržeg čitanja, a da si pritom ne pomišljamo slike onoga, što pojedine riječi označuju.

Sud nije samo opažanje ili spoznaja nekog objekta (npr. bijelog zida) ili odnošaja (npr. između bjeline i zida) nego tvrdnja kojom se tvrdi nešto o nečemu. Sud izričemo zato što nam je jasno te smo osvjedočeni da postoji neki objektivni odnošaj među objektima. To osvjedočenje ili jasnoća nije čuvstvo (afekt) nego znači da se uviđa istina o nekom odnošaju — npr. da je zvonik visok tj. da zvoniku pripada visina. Sud je nešto aktivno u našoj nutarnjosti, nekakvo osvojenje istine.

Zato kaže Meumann: "Sud je bez dvojbe nešto novo osim predodžbe, on je specifično djelovanje odnošaja, usporedba i priznanje jednakosti ili odjeljenje predodžbenih elemenata, dotično spajanje ili razdvajanje prema općim odnosima". — Sud je spajanje ili razdvajanje, a ne jednostavni spoj predodžbi, jer i obične predodžbe jesu često sastavljene od spojnih dijelova. Jedno je pomišljati visoku goru, a drugo je misliti: "Gora je visoka".

No volja često djeluje na stvaranje suda. Ne kaže se uzalud, da je ljubav "slijepa i gluha", jer ono što se želi ili hoće, lakše se vjeruje i tvrdi. Zato se često događa da se i velika mnoštva ljudi varaju u mišljenju. Npr. kad dvije države ratuju među sobom, obično svaki od ona dva naroda misli da ima pravo. Tako su i u velikim teološkim prepirkama katkada malne svi članovi jednog crkvenog reda zagovarali jednu tezu, a članovi drugog reda drugu tezu.

Silogizmima si pomaže razum da iz dvije ili više misli dođe do neke istine.

3. Spoznaja i uspoređivanje

Svoje nove predodžbe obično spajamo s drugim predodžbama koje smo prije zapamtili pa tako svoju osjetilnu spoznaju (perceptio ili aperceptio) upotpunjujemo ili tumačimo ili vodimo u novu vezu. Npr. kad iz susjedne sobe čujemo (osjetimo) glasni udarac te ga odmah spoznajemo kao glas sata, obnovimo u svijesti prije zapamćenu sliku (predodžbu), položaj, ime i upotrebu zidnog sata. Sve te predodžbe ne slažemo u svojoj svijesti samo jednu uz drugu, nego ih povezujemo ("asimiliramo") tako da glasni udarac pripisujemo satu kao uzroku.

Na taj način pobuđuje često ista riječ, koju čujemo, različitu spoznaju. Ako npr. izgovorimo imenicu "korijen" pred zubarom, vrtlarom, matematičarom i filologom, shvatit će je svaki na svoj način.

Katkada djeluje na spoznaju i očekivanje ili sugestija. Ako npr. imamo odnesti predmet od 10 kg težine, a mislimo da je težak 50 kg, činit će nam se lakšim kao da nema niti 10 kg. To je učinak suprotnosti.

Iz toga vidimo, da spoznaja nije pasivna slika predmeta nego je u njoj uključena naša mnogostruka djelatnost. Predodžbe ne spajamo slučajno nego po njihovu stalnom odnosu i vlastitostima tako da spoznajemo narav, a često također uzrok ili uči-

nak (posljedicu). Na taj način ne shvaćamo stvari (npr. kuću, sat, auto, melodiju) kao skup predodžbi o njihovim dijelovima, nego kao jedinstvene predmete, jer smo u njima tj. u predodžbama, koje spadaju zajedno, spoznali jedinstvo.

Pritom još posebice (odijeljeno od predodžbi) spoznajemo također da su te stvari realne, objektivne, a to katkada potvrđujemo i sudovima. Sve to djelovanje razuma dokazuje dakako još posebice, da je razumijevanje bitstveno različno od osjetilnosti (da su pojmovi nešto drugo nego same predodžbe).

Mi možemo shvatiti također jedinstvo onog mnoštva, koje ne možemo osjetiti osjetilima — npr. melodiju od stotine glasova. Spoznaja jedinstvenosti npr. u glazbi, u tragediji, na pozornici, odvisna je katkada i od naobrazbe. Često možemo jedinstvo jednih stvari prenesti na druge — npr. melodiju jedne pjesme na riječi druge pjesme ili u drugom jeziku.

Kad motrimo razne stvari, često ih uspoređujemo i stvaramo sud da su dvije stvari jednake ili različite ili da su jedna od druge veća ili manja, ljepša ili ružnija itd. Senzisti (koji ne priznaju razum kao višu sposobnost) kažu da nam tu razliku pružaju već sami jednaki ili različiti osjećaji. Na to odgovaramo, da i na nekoje životinje razne boje različito djeluju, ali uza sve to one ne dolaze nikada do zaključaka da su boje nejednake ili da je A veće od B. Za uspoređivanje je potrebna apstrakcija kojom od stvari apstrahiramo (odijelimo) različnost, veličinu, ljepotu ili druge vlastitosti pa uspoređivanjem stvaramo sudove.

4. Stvaralačka razumna sposobnost ili stvaralačka fantazija

Ljudi su sposobni da stvaraju nova djela — npr. slike, kipove, izume, strojeve, književna i znanstvena djela itd. To je stvaranje djelo razumne stvaralačke moći ili produktivne inteligencije. Razumna stvaralačka moć zove se u modernoj psihologiji također fantazija. Ta riječ ima razna značenja. Prije svega znači osjetilnu moć, koja ne samo obnavlja predodžbe, kao što čini to pamćenje, nego ih također živahnije prikazuje, dijeli, spaja i slaže u nove kombinacije. Nu kako je za te nove konbinacije, naročito kod stvaranja važnijih djela, potrebno obnavljanje ne samo predodžbi nego i apstraktnih misli, a to znači sudjelovanje razuma, to je u novije doba poprimila riječ fantazija također značenje inteligentne tj. razumne stvaralačke moći.

Stvaralačka moć, npr. kad netko izumi novi stroj ili napiše književno djelo, ide za tim da predodžbe ili njihove dijelove i misli poveže u nešto novo, ali također u nešto jedinstveno, a to je djelo razuma. Pritom je dakako za obnavljanje predodžbi i misli potrebno i pamćenje (memoria). Bez toga ne bi uspio nijedan umjetnik ni znanstvenik. Nu za stvaranje je nužna također volja. Ona je dapače temelj kod stvaranja, a prati je naravni poticaj (impuls), nada i veselje. Nekoji postanu u uspješnom radu tako ushićeni, da su, kako obično kažemo, "pijani od veselja"! Dakako to "pijanstvo" nije za duševno djelovanje štetno, kao ono od alkohola ili plesa, nego korisno.

Nekoji pjesnici, književnici, znanstvenici itd. se u duševnom radu mnogo trude, a drugima katkada dolaze na pamet bez ikakva naprezanja tolike misli, da se osjećaju kao uzneseni "inspiracijom" ili intuicijom". To se tumači kao plod prijašnjeg dugog razmišljanja koje sada nenadano provaljuje u svijest. —

Kad su se čudili Napoleonu kako je u vrijeme bitke naglo stvarao odluke, priznao je da je prije malne uvijek mislio na borbu pa je već unaprijed bio spreman za razne slučajeve. Nekoji dospiju u naprezanju do skrajnih granica ljudske razumske sposobnosti. Zato se mnogi također tjelesno iscrpe, a da toga u radu niti ne opaze.

Mnogi umjetnici i veleumi dozriju već rano u životu do velike sposobnosti: najprije glazbenici, zatim slikari, poslije pjesnici, pa izumitelji i napokon znanstvenici — prema tomu, koliko je komu bilo potrebno spremati se u radu. Od 10.000 važnih osoba u Njemačkoj pokazalo je — prema knjizi Degenera — veliku sposobnost i uspjeh peti dio do 20. godine, dvije trećine do 25. godine, a poslije 40. godine života samo tri posto. Žena je bilo među njima samo 3 posto. Newton je došao do svojih glavnih otkrića već prije 25. godine života.

Općenito se misli da je razumna nadarenost, koja je uz rad temelj i glavni uvjet uspjeha, svima već prirođena. Obično se u sposobnosti nijesu isticali ni roditelji ni braća znamenitih ljudi. Zato se ne može reći da se "talent" baštini.

Ipak ima više psihologa koji misle, ako se inteligencija ne baštini izravno od roditelja, da se baštini od djedova ili drugih u rodu, jer da znameniti ljudi imaju mnogo znamenitih rođaka. Ali taj dokaz ne mora vrijediti. Kod seljaka i običnih radnika znamenite osobe nemaju redovito znamenitih rođaka, jer su među njima rijetki, koji mogu ići na daljnje nauke i postati znameniti, makar bili nadareni (mislimo tu na naše krajeve). A među naobraženim slojevima nastave učenje malne svi, pa mogu mnogi u rodu postati znameniti također sa srednjom inteligencijom, velikom priuzgojenom marljivošću i uz pomoć drugih duševnih vlastitosti, koje su možda baštinili.

Dakako za stvaranje velikih djela nije dovoljna samo velika nadarenost nego i marljivost, ustrajnost, čvrstoća karaktera, pouzdanje u vlastite sile itd. Prema Oswaldu su oni koji su u znanosti mnogo doprinesli, bili u školi većinom samo srednji đaci, ali su privatnim čitanjem i učenjem mnogo napredovali. Škola često više šteti negoli koristi naodvisnosti mišljenja, sposobnosti za osobna opažanja i zaključivanje.

Da netko postane znanstvenik ili važni izumitelj, zahtijeva se da ima dovoljnu "znanstvenu fantaziju" u već spomenutom smislu. Učenjaci u prirodnim znanostima moraju imati također dar opažanja, pogađanja i smisao za utvrđivanje (dokazivanje) činjenica. — Pjesnici moraju biti estetski osjetljivi i čuvstveni za događaje u životu, moraju imati dar opažanja, sabranosti, kritičnog gledanja, te je potrebno da dobro vladaju jezikom u svrhu vjernog prikazivanja onog što u sebi opažaju i osjećaju.-- Govornici imaju glavnu silu u čuvstvu, moraju biti puni žara za djelovanje, da ga uzmognu prenesti na slušatelje.

---

5. N a d a r e n o s t

Kako je već poznato, ljudi nijesu jednako nadareni (inteligentni). Ipak stupanj sposobnosti je dosta teško odrediti. Čak i učitelji ili profesori koji poznaju svoje đake, mogu se u tomu lako prevariti, jer često ne paze na starost učenika te sude po vanjskom držanju, po stasu, odijelu, izražaju lica, poznavanju jezika itd. Zato su nekoji psiholozi odredili pitanja prema godinama starosti da se nakon dužeg ispitivanja ustanovi po od-

govorima koliko je tko nadaren. Nekoji istražuju razne duševne sposobnosti da bi uzmogli dobiti potpunu sliku o osobi kao takvoj. Mnogi dječaci ne napreduju svake godine jednako. Mnogi se tek kasnije počnu brže razvijati. Kao što tijelo, tako se i nadarenost s vremenom prestane razvijati. Psiholog Doll drži, da je srednja nadarenost (duševna sposobnost, ne naobrazba) pučanstva u zapadnim državama jednaka inteligenciji koju obično imaju učenici od 13 do 14 godina. Nije se moglo dokazati da se inteligencija kasnije kod odraslih ljudi umanji. Moć pamćenja doduše popusti, ali od toga nije odvisna duševna sposobnost. Od svih duševnih sposobnosti zauzima najodličnije mjesto sposobnost mišljenja. Ta nadarenost djeluje i na mnoge druge psihičke sposobnosti.

Općenito se opaža, da su đaci klasičnih gimnazija sposobniji negoli đaci realnih gimnazija i to također u matematici i prirodnim znanostima. Kao razlog navađaju nekoji učenje latinskog jezika, za koje se kaže da promiče također logično mišljenje. Drugi misle da je uzrok u tomu, što su u klasičnim gimnazijama većinom sinovi naobraženih osoba, koje ih već domaćim uzgojem dovedu do većeg napretka.

Oko polovice dječaka i djevojčica je srednje, normalne sposobnosti. Manje sposobnih je približno toliko, koliko i više sposobnih. Na najnižem su stupnju slaboumni (idioti) i nesposobni. Zatim dolaze po redu slabašni (debiles), ludi, srednji, sposobniji, odlični i napokon izvanredno sposobni. Dakako između svih tih nema tačno određenih granica, nego postoji prijelazno stanje. Između dječaka i djevojčica nema u nadarenosti bivstvene razlike. Do 13. godine pokazuju nešto veću sposobnost djevojčice, a od 14. godine dalje dječaci. Ipak izvanredno nadarene djece ima mnogo više među dječacima negoli među djevojčicama.

Uza sve to ustanovilo se je istraživanjem da je u razumnoj sposobnosti između muškaraca i žena veoma malena razlika. Ali usprkos tomu pronađeno je u enciklopedijama između znamenitih ljudi samo oko četiri postotaka žena, premda i one polaze, kod kulturnih naroda, srednje i više škole. Razlog je u tomu, što je njihova svijest nekoliko uža (coarctata) zbog toga, što su one više čuvstvene i slabašnije volje pa zato manje paze na pojedine predmete ili na razne misli. Već kod djevojčica se vidi da su više uzbudljive i lakše se oduševe negoli dječaci, lakše se smiju i plaču, nervoznije su, više se boje kod ispita. Inače su marljivije i ustrajnije, odlikuju se u pamćenju i zato više uče napamet, zbog čega su inače u matematici slabije.

Nekoji su više oštroumni i kritici (inteligentia critica) a drugi su više temeljiti i sposobni za sistematski rad (intelligentia constructiva).

Koji se odlikuju ne samo u izvanrednoj nadarenosti nego i u volji, marljivosti, energiji, ustrajnosti i dosljednosti, one nazivljemo talentima, a ako tko stvori kakvo genijalno djelo, nazivljemo ga genijem. Ipak ima ljudi koji i u običnim poslovima pokazuju originalnost.

Slaboumnost (idiotstvo), razumna slabašnost, velika nesposobnost i ludost jesu patološke pojave. Razumna nesposobnost (debilitas mentalis) ne može se uzgojem pretvarati u sposobnost. Od takvih se razlikuju luđaci, jer oni su nekada više znali, pa i u ludosti pokazuju tragove nekadašnjeg znanja i viših spoznaja.

Među takva patološka stanja spada i djelomična ludost (paranoia). Takvi su bolesnici obično mirni, rade svoje poslove, mogu naučiti jezike i drugo, ali imaju čudne misli, nezdrave ideje i sudove, za koje ne traže dokaza ili se zadovoljavaju i s najmanjim dokazivanjem.

VII. poglavlje

V I Š A I L I R A Z U M N A Č U V S T V A

1. Što su viša ili razumna čuvstva?

Kod dobrog jela, ugodnog kupanja, lijepe glazbe jesmo ugodno raspoloženi, veseli, a kad nas nešto boli, postajemo tužni. To su osjetilna ili niža čuvstva (affectus sensibiles). A kad se radujemo zato, što nam je netko nešto darovao, kad ljubimo dobročinitelja, kad se veselimo nekom uspjehu, ili se žalostimo zbog nesreće, tada su to viša ili razumna čuvstva (emotiones ili affectiones rationales, superiores).

Razlika je u tomu, što su niža čuvstva prouzročena putem osjetila od vanjskog uzroka, pa zato počinju i prestaju s uzrokom, a viša su čuvstva spojena sa shvaćanjem objekta te su zato paralelna s tim shvaćanjem. Koliko svoj uspjeh spoznajemo ili ne spoznajemo, toliko se radujemo ili ne radujemo, i koliko spoznajemo da je taj uspjeh veći ili manji, toliko se radujemo više ili manje.

Priprosta osjetilna čuvstva (npr. veselje uslijed jela) djeluju često jače, tako da mogu zaokupiti čitavu svijest, ali traju manje, i kad prođu, opažamo, da više nemamo od njih koristi, dok viša razumna čuvstva mogu trajati kroz godine i zaokupiti dušu do dna, jer nastaju zato, što se udovolji temeljnoj težnji ljudske naravi za istinom i moralnom dobrotom. Osjetilna su čuvstva odvisna od osjetilnog uzroka (npr. od glazbe, gledanja boja), a razumna od odnošaja prema objektu (npr. kada tko stvori znamenito djelo ili kad se majci vrati izgubljeno dijete).

Nastaje pitanje, da li su niža i viša čuvstva u sebi, po svojoj naravi, jednaka ili različna. Nekoji misle, da su jednaka, jer da se samo osjetilna čuvstva prenose k mišljenju o objektu, po čemu postaju razumna. Nu kako su ta razumna čuvstva, kako smo već spomenuli, paralelna s objektima koji nijesu u vezi s osjetilima, može se tvrditi jedino to, da po nekom psihičkom zakonu (tj. po samoj naravi razumne duše) nastaje uvijek radost, kad se spozna sticanje neke veće vrijednosti. — Doduše ta se radost nakon nekog vremena osjeća manje ili više, ali ako nešto sprečava to osjećanje, to ne znači da ono nije nastalo po naravnom psihičkom zakonu. Također osjetilna naslada postane nam katkada, npr. kad smo umorni, neugodna, ali to ne znači, da nije prouzročena putem osjetila.

Prema Scheleru redaju se čuvstva po svojoj važnosti i dubini ovim redom: 1.osjetilna čuvstva (npr. zbog tjelesne naslade ili boli), 2.životna čuvstva (kao što je živahnost, mladenačko veselje, oduševljenje, tjeskoba), 3.duševna čuvstva, npr. ljubav, mržnja, radost zbog nekog uspjeha ili dobrog djela, simpatija, razočaranje, 4. najdublje čuvstvo koje zaokupi čitavu dušu, kao što su npr. blaženstvo i očaj.

2. Č u v s t v o v a n j e
(duševno stanje)

Nitko nije uvijek jednako raspoložen. Netko može biti žalostan ili veseo, vedar ili zabrinut, potišten ili ushićen, miran ili uzrujan, srdit ili preplašen itd. Takva raspoloženja jesu karakteristična po tomu što su među sobom oprečna. Ona su duševna stanja (emotiones ili affectiones), spojena često s poremećenjem predodžbi i s raznim tjelesnim promjenama. Slabija čuvstvovanja traju obično više, a jača manje.

Ljudi su skloni da pokažu svoje duševno stanje. Kad neko-ji iskale svoju ljutinu, makar i na nevinima, lakše im prođe.

Često nazivljemo pojedinca po duševnom stanju koje obično prevladava u njemu: kažemo da je škrtac, bojažljivac, nasilnik, znatiželjnik itd.

Kad se tko u svojim težnjama i djelovanju ravna po nekoj dobroj smjernici svoga života i po određenim načelima, kažemo da je karakteran.

Strast je prekomjerna težnja za nečim te se razlikuje od čuvstvovanja. Ljubavna strast može pobuditi u nekim prigodama prerazna duševna stanja — npr. nadu, strah, žalost, veselje, nježnost, nemir, srditost, ljubomor. Strast i sklonost razlikuju se samo po jakosti: strast je pretjerana sklonost. Strast se često razvije tako, da zavlada nad ostalim sklonostima te nastoji podvrći si također predodžbe i razum (stvori se "fiksna ideja"). S tim je u skladu i djelovanje — npr. škrtac prihvaća sve što mu je korisno, a odbacuje sve što mu je štetno.

Duševno stanje popraćeno je često tjelesnim promjenama — npr. bržim ili polaganijim disanjem, kucanjem srca, plačem, vrtoglavicom, drhtanjem itd. Tko se veoma uznemiri, može teško disati, pasti u nesvijest, tresti se, a može ga i kap udariti (apoplexia). Te tjelesne promjene imaju svoju svrhu: organizam se tjeranjem krvi prema srcu i drugim promjenama spremi za veliki napor, npr. za bijeg, obranu ili da se ne osjeća umor. Kad se tko uznemiri, predodžbe pokrenu u djelovanje živce, a živci stvore spomenute promjene u tijelu. Nu te tjelesne promjene opet pojačavaju dotično čuvstvo (duševno stanje). Zato kaže James (č. Džeims) da ne plačemo zato što smo žalosni, nego žalosni postajemo zato što plačemo — tj. žalost osjećamo u opažanju svojega plača. Isto tako od straha samo počnemo drhtati, a poslije se više bojimo (opažamo svoj strah) zato što držćemo. Jednako i svoju ljutinu opažamo i povećavamo, ako tučemo drugoga.

Čuvstvovanje se povećava suprotnim predodžbama. Npr. kad smo zimi u toploj sobi ili postelji, ugodnije nam je, ako slušamo, kako vani zavija vjetar i pada kiša. Tada nam je teže izaći iz postelje ili iz kuće. Tako nam je i osjećanje zdravlja mnogo ugodnije poslije bolesti.

Isto tako jače čuvstvo potiskuje slabije čuvstvo. Npr. poslije velike nesreće ne marimo za ono što bi nam inače ugađalo. — Najsloženije čuvstvo nastane kad je pogibao združena s onim što je lijepo ili uzvišeno, npr. kod izleta na strmu i visoku goru ili kod lova na lava. Takvu ljepotu nazivljemo romantičnom ili tragično-uzvišenom.

Čuvstvo veselja povećava fantaziju, a čuvstvo žalosti je umanjuje. Uživanje alkohola i opijuma ispočetka povećava, a poslije umanjuje djelovanje fantazije.

Čuvstvenost dovede često do krivoga mišljenja. Kojima je pušenje ugodno, oni teško dopuštaju da je pušiti štetno. Tko je u nekoga zaljubljen, ne vidi u njemu nego dobra svojstva. Nepravedni rat vlastite države smatraju opravdanim često i oni koji inače kritički misle. Koji su "sanjari", oni ne mare niti za tisuću protivnih dokaza.

Koliko nam je nekadanje čuvstvo bilo veće, toliko se ga jače sjećamo — dakako ako smo zapamtili ono što nam ga je prouzročilo. Ljubavi, srdžbe, estetskog uživanja itd. sjećaju se ljudi više negoli običnih osjećaja.

3. P o j e d i n a v i š a č u v s t v a

I. Veselje i žalost

Dok obična tjelesna naslada prođe brzo, traje veselje obično mnogo vremena, jer je ukorijenjeno u duši. Dosta je navesti primjer majke, koja se trajno veseli svojem djetetu. Uzrok veselja može biti veoma različit. Pobuđuje ga npr. lijepo putovanje, mirovanje, dovršeni posao, uspješna igra, udovoljavanje nagnućima, ljepota, ugodno društvo, glazba, polazak na svečanost itd. Vrhunac je veselja kad je tko ushićen i kao "pijan" od dragosti tako da mu se čitav svijet čini drukčijim. Ipak su veoma rijetki oni koji su osjetili u životu takvo veselje da veće nijesu mogli poželjeti. Za osjećanje veselja zahtijeva se neka zrelost. Živahnost i naslada djece nije isto što i veselje.

Veselje pobuđuje u nama također smijeh i ono što je smiješno. Već se djeca od tri do četiri mjeseca počnu smiješiti ili smijati zbog tjelesne ugodnosti i živahnosti. Dječaci i djevojčice se smiju često iz živahnosti bez posebnog razloga, npr. u igri. Uobičajeni smiješak je i kod odraslih osoba znak dobrohotnosti i ljubežljivosti. Smijeh pobuđuju također neke tjelesne promjene, npr. škakljanje, djelovanje alkohola i neke bolesti mozga, kao što i neka tjelesna pomanjkanja, npr. ako tko jeca. Moderna kultura i odgoj ublažuju takav smijeh i veselje. Međutim pristojni smijeh pokazuje dobro raspoloženje te stvarajajući u društvu veselje postaje također socijalno dobro.

Smijeh pobuđuje i šala, koja prikazuje kao vrijedno i dobro ono što vrijedi malo ili ništa. Šali je suprotna satira koja ruši ono što se čini da je vrijedno, a uistinu nije vrijedno.

Veselju je suprotna žalost, koja nastaje kad koga zadesi nesreća što se ne može ukloniti, npr. bol, bolest, smrt. Znakovi žalosti jesu: jadikovanje, jaukanje, suze, plač, bježanje od drugih, polagano hodanje, tihi glas, katkada i nepromišljena djela ili čak nagnuće k samoubistvu. Žalost je veća, ako se nesreća dogodi neočekivano. Zato nastojimo prije pripraviti onoga komu imamo saopćiti tešku vijest. Žalost hoće da skrši duh, njegovu energiju i volju za život. Koji je žalostan, onaj ne nalazi u svojem djelovanju i životu nikakvu vrijednost.

Ipak je žalost često korisna, jer se u njoj obično povećava ljubav među onima koji su potrebni jedan drugomu. Katkada se žalosni pokaju, poprave i obrate k Bogu. Međutim kod nekojih se dogodi baš obratno: zapadnu u zavist, prezir ili mržnju.

II. Strah

Strah je žalosno očekivanje zla s nastojanjem da mu se izbjegne bez suprotstavljanja. Stupnjevi jesu: bojazan, strah, groza, užas.

Normalni strah nastaje kad se spozna pogibao. Ali imade također instinktivnog straha kad se ne zna za pogibao. Nekoji se prestraše kad zagrmi ili kod velikog štropota. "Panika" nastane kad se prestraši mnoštvo. Tada prelazi strah i na one, koji ne poznaju pogibli: više manje svi počnu vikati i svaki misli samo kako bi spasio sebe.

Znakovi straha jesu: bježanje (neke se životinje sakriju), nekoji padnu ili se ukoče tako da se ne mogu micati, kosa im se naježi, osjećaju zimu, dršću, a mogu kod toga i umrijeti. Svrha je straha teleološka (spas bijegom). Kad nekoje životinje ne mogu više bježati, prelaze u napadaj.

Strah može biti patološki te se zove "phobia" — kad se netko neprestano boji bez razloga.

III. Ljutina

Ljutina je svjesna pobuda (impulsus) da se nekomu nanese zlo i tako dobije zadovoljština. Psihološki se i tu radi o žalosti zbog uvrede, štete ili koje druge nanesene neugodnosti, ali spojene s aktivnim otporom (reactio) — s voljom da se drugomu nanese neko zlo pa da se uživa u tome. Ljutite osobe malo kada namjeravaju počiniti ubistvo. Kod životinja je srditost oblik za napadaj i obično za uništenje neprijatelja.

Djeca znadu od ljutine baciti se na tlo, udarati na sve strane nogama i rukama, odbaciti stvari koje imaju i slično. Odrasli u svom gnjevu katkada moćno zatvaraju usta, škriplju zubima, šire nozdrve, stišću šake, oči im svijetle, viču. Ali mnogi se zadovolje s ironičnim smijehom i usmenim predbacivanjem ili vrijeđanjem. Ljutina je često neopravdana, pretjerana i dugotrajna. Ipak u nekim je slučajevima korisna, jer zaštićuje od nepravde. Katkada se govori o "svetoj srdžbi" i "pravednom gnjevu".

Jedan je oblik ljutine ljubomor koji je često pojava egoizma. Drugi oblici srditosti jesu antipatija, odvratnost, protivnost, negodovanje, zavist i mržnja. Ta čuvstva mogu biti uperena proti raznim osobama, stvarima, prilikama, bolovima, pomanjkanju, slabosti, pogreškama, pokvarenosti, a i proti radu i požrtvovnosti. Plemeniti ljudi traže pogreške i pomanjkanja radije u sebi te ih nastoje popravljati.

IV. Ljubav

Ljubav se uvijek odnosi na neki objekt, obično na drugog čovjeka. Ljubavi mogu služiti sva druga čuvstva. Npr. majka se iz ljubavi prema svome djetetu raduje, kad joj napreduje; boji se ako je u pogibli, ljuti se i brani ga ako ga tko napadne; žalosti se kad je bolesno ili ako umre. Sva ta čuvstva proizlaze iz nagnuća (volje) majke, da svoje dijete očuva i odgoji. Takva ljubav koja ne nastoji činiti drugomu dobro radi sebe nego radi njega samoga, tj. koja smatra dobro drugoga kao svoje vlastito dobro, zove se nesebična ili altruistička ljubav.

Znakovi ljubavi jesu tjelesno približavanje, pokazivanje nježnosti, zagrljaj i spremnost na usluge i žrtve. Ako tko ljubi

strastveno, obuhvata mu ljubav čitavu nutarnjost — kaže se da "izgara" od ljubavi. Među raznim vrstama ljubavi čini se da je majčinska ljubav najveća.

Ljubav ili barem neka nježnost može se odnositi također na životinju ili stvar — npr. na psa, konja, njivu.

Posebna vrsta ljubavi je ljubav prema prijatelju koja se ne osniva toliko na nježnosti koliko na čuvstvu udivljenja, zahvalnosti, cijeni, povjerenju i najviše na međusobnoj simpatiji. Ne može se reći da je temelj svake ljubavi seksualni osjećaj, dapače među osobama istoga spola ga obično nema. Ali prijateljstvo između osoba različitog spola temelji se malne uvijek na spolnom osjećanju — osim ako je oboje već staro.

Prijateljstva se stvaraju time što ljudi osjećaju sklonost da se jedan drugome što više približe (asimiliraju). Oni zalaze veselo u društvo, jer žele izmjenjivati svoje misli u razgovoru u kojemu svaki od njih daje i prima. U društvu pokazuju dobru volju te nalaze u njemu zadovoljstvo (nasladu), a često i pomoć, koje su obično svi potrebni. U svemu je tomu temelj ljudske društvenosti, čovječnosti i uglađenosti.

V. Simpatija

Imati simpatiju prema nekomu znači radovati se njegovoj radosti i žalostiti se zbog njegove žalosti. U sažaljavanju ili samilosti (compassio, miseratio) ima nešto dobrohotnosti, koja je uvijek ugodna. Isto tako je ugodno veseliti se zajedno s nekim. Zato se ljudi raduju, kad npr. doznaju da je pomilovan onaj koji je bio osuđen na smrt. Sažaljavanju je protivna okrutnost, kojom se netko raduje tuđemu zlu.

Posve drukčija je ona simpatija ili antipatija, koju osjeti netko prema drugoj osobi odmah na prvi pogled — bez obzira na njezino veselje ili žalost.

Simpatiju potiče želja da se drugomu pomogne i da bi uspio zatim udivljenje, ljubav, ugodno osjećanje vlastite dobrote i nada da će i drugi biti zahvalan. Napredak u kulturi obično promiče simpatiju uzgojem u blagosti i odvraćanjem od osuđivanja i trpljenja koje se je nekada mnogo više odobravalo.

VI. Samoljublje

Nekoja čuvstva imaju ljudi i o samima sebi tako da im je objekt vlastiti "ja". Ovamo spada ugodno čuvstvo zbog svoje moći, uzvišenosti ili dostojanstva. Dok se to čuvstvo temelji na osjećaju samostalnosti, nazivljemo ga ponos. Ako se pak netko drži višim, nego što je uistinu, ili ako tko hoće da druge nadvisuje, npr. u časti, moći, bogatstvu, znanju, onda je to oholost. Već je malenoj djeci ugodno, ako ih tko pohvali. Dječak je ponosan, ako druge u čemu nadvisuje, npr. ako baci kamen dalje od njih. Odrasli pokazuju ponos ili oholost, kad pred drugima čvrsto koracaju sa uzdignutom glavom, stisnutim zubima, raširenim grudima. Slična se pojava opaža i kod nekojih više razvijenih životinja. — Nekoji se smiju iz oholosti da pokažu svoju nadmoć ili nakon pobjede.

Protivno je čuvstvo poniznost. Ako se tko pretjerano osjeća nemoćnim, npr. zbog bolesti ili nesposobnosti, kažemo da je malodušan. Kada tko učini ono što ne bi smio, ili ga drugi ukore, pojavljuje se u njemu osjećaj stida. Takvo čuvstvo, ako je trajno, zove se tjeskoba. Ako je netko bezrazložno pretjeran u

pokornosti ili ako udvara višima da im se dopadne, kažemo da je ropske ćudi ili servilan.

Patološko pretjeravanje u malodušnosti prelazi u melankoliju, koja može dovesti također do samoubistva.

VII. Prigodna i intelektualna čuvstva

Nekoja čuvstva nijesu odvisna od objekta (predmeta što ga spoznajemo), nego od odnošaja vremena, veličine, raznih prigoda itd. Možemo ih nazvati "prigodna" ili formalna čuvstva (affectiones formales).

Jedno od takvih čuvstava je očekivanje — npr. prije početka predstave, prije uspjeha u igri, lovu, kad se nešto traži itd. Slična su čuvstva također nada, pouzdanje, zaskrbljenost, potištenost, razočaranje, očaj, i zatim radoznalost, čuđenje i divljenje. Strast u igri je mješavina straha i nade uz sudjelovanje želje za dobitkom i očekivanje nepoznatog i pogibeljnog.

Intelektualno čuvstvo odnosi se na posjedovanje istine. Kad se u naučnom radu dođe do istine, kad se riješi neki problem, rađa se čuvstvo ugodnosti, koje može postati veoma jako, a ako se ne može pronaći rješenje, nastaje čuvstvo neugodnosti.

Isto tako je neugodno, kad se zbog novih otkrića uviđa da treba zabaciti prijašnje, već ustaljeno mišljenje. Tada je pogibeljno, da se radije odbaci nova spoznaja, kako se je to već više puta dogodilo u povijesti.

4. M o r a l n a, v j e r s k a i e s t e t s k a č u v s t v a

a) Djeca se ispočetka ne ravnaju po moralnim načelima nego po nagonu i nasladi ili boli, ali s vremenom usvoje moralne istine pod uplivom nagrade ili kazne, auktoriteta svojih roditelja, Boga, ukoliko ga spoznaju, i raznih osoba kojima se žele izjednačiti. Dakako s vremenom spoznaju i opravdanost tih istina.

Kad se moralna načela u nekomu učvrste te postanu izražaj volje, javljaju se također moralna čuvstva kao ljubav prema pravednosti, istini i požrtvovnosti. Ta čuvstva nijesu nova po svojem bistvu nego samo po objektu na koji se odnose. Iz njih se rađa osjećaj zadovoljštine, kad se udovolji vlastitoj dužnosti. Ako pak tko svojoj dužnosti ne udovolji ili radi proti njoj po svojoj krivnji, tada se rađa čuvstvo žalosti ili kajanja i grižnja savjesti (predbacivanje razuma), a to dovede često do pomirenja s Bogom i do popravka života.

b) Kao što moralnost tako je i vjera (religija) u prvom redu izražaj volje u odnosu prema najvišem biću, ali taj odnošaj već po svojoj naravi stvara čuvstva poštovanja, poniznosti, pobožnosti, podložnosti, zahvalnosti, pouzdanja, nade i ljubavi prema Bogu kao najvišem i najsavršenijem biću i gospodaru. Do takvih čuvstava vode osobito vjerski obredi i molitve, a najviše ih osjete oni koji se posve i definitivno obrate k Bogu. Kao što su umjetnikove misli naprestano kod njegove umjetnine, tako i sveti kršćani žive redovito u mišljenju na Boga, za kojega su spremni podnesti svaku žrtvu.

c) Ono što je lijepo, ima vlastitost, da se sviđa, kad se gleda — npr. sjajne boje, savršeni oblici, melodije. Protivno od lijepoga pobuđuje odvratnost, a to je sve što je ružno, izobličeno, gadno i uopće što je u suprotnosti sa svojim značenjem ili svrhom.

Još više od lijepoga sviđa nam se ono što je uzvišeno, jer osim ljepote prikazuje i veličinu, koju osjećamo nad sobom. Velika bazilika čini drukčiji utisak negoli njezin model. Mnoštvo stupova u katedrali pobuđuje udivljenje u gledaocu. Tako djeluje na nas i u prirodi ono što je neobično — npr. zvjezdano nebo, nemirno more, razled s visoke gore itd. U umjetnosti je uzvišeno ono, što prikazuje veličinu Božju ili duhovnu uzvišenost čovjeka — npr. slika sudnjega dana.

Također gledanje onoga što je tragično, stvara u nama ugodno čuvstvo, jer nam predočuje u isto vrijeme neku veličinu i njezinu suprotnost (propast). Takvo je npr. ono što prikazuje tragedija, neočekivana smrt uzvišene osobe, propast velikog carstva itd. Umjetnost ne prikazuje u tragičnom događaju samo ono što je žalosno nego i ono što je puno života, uzvišeno i slavno pa zatim propada. Ljepotu povećava u tragediji također zgodno, patetično izražavanje i prikazivanje raznih suprotnosti (kontrasta). Žalosni svršetak (katastrofa) pobuđuje u nama također samilost, sažaljenje u kojemu su viđjeli Lessing i Schiller i već prije njih sv. Augustin i Aristotel središte tragičnosti. Temelj samilosti je ljubav koja ugađa.

5. T j e l e s n i i z r a ž a j

Raspoloženje i karakter čovjeka se pozna također po izražaju lica i držanju tijela. Istraživanje toga zove se fiziognomika, dok prosuđivanje karaktera po pismu nazivljemo grafologija.

Nekoji psiholozi misle, da se već po obliku tijela može pogoditi karakter čovjeka. Nu na mnoge tjelesne pokrete (mimiku) svakako se priuče ljudi u životu. Mimikom se pokazuju vlastite misli, nutarnje čuvstvo, simpatija prema nekomu, živahnost i energija. Kod svih naroda nije jednako.

Tako npr. duže gledanje nekoga ("fiksiranje") pokazuje zanimanje za onu osobu ili veliku pažnju. Tko baca pogled bez potrebe na sve strane, a da ništa pozorno ne gleda, obično je rastresen. Ljudi, koji plaho gledaju i nemirno se drže, pokazuju bojažljivost, stid, a katkada i nečistu savjest. Tko se drži uspravno, ali s nekoliko prignutom glavom i s oborenim očima, obično je nepovjerljiv.

Okomiti nabori na čelu pokazuju obično žalost ili bol. Vodoravni nabori s podignutim trepavicama dokazuju pažnju i čuđenje, a s umorno spuštenim trepavicama slaboumnost.

Grafolozi nastoje spoznati po pismu da li ga je napisala neka određena osoba, kojeg spola, kakvog je karaktera, inteligencije, a donekle i moralnosti. Za autentičnost treba najprije ustanoviti, da li je pismo napisano naravno ili hinjeno, a zatim se uspoređuje s drugim rukopisima dotične osobe. Potrebno je paziti na sličnost, naročito u kojem je položaju postavljena točka na slovu i. Žensko pismo pokazuje lagane i kose crte, a muško čvršće, sigurnije, jednostavnije i obilnije poteze. Kosija slova pokazuju obično veću čuvstvenost, a jasni energični i jednostavniji potezi nadarenost. Kod mnogih pokusa su grafolozi pogodili u 80 do 92 posto slučajeva.

VIII. poglavlje

VOLJA I PSIHIČKI RAZVOJ

1. Svojevoljne kretnje

Ako opečemo prst u vatri, odmah ga povučemo k sebi, ili ako komadić jela u ustima dođe na određeno mjesto, mišići ga odmah potisnu u grlo. Takve kretnje nastaju time što podražaj donese centralni živac do svojeg središta u mozgu, a odanle se prenese, na neki način odbije, poticaj na centrifugalni živac, koji zatim čini pokrenuti mišiće. Zato se to djelovanje centrifugalnog živca zove odbojna ili refleksna kretnja (motus reflexus). Središta, koja sa centripetalnih živaca prenose "naloge" na centrifugalne ili motorne živce, postoje u mozgu ili moždanskom deblu (hrptenjači), te se zovu "središta refleksnog gibanja".

Takva središta trebaju za svoje učinke (prijenos) neko vrijeme tako da tih poticaja ne može biti više od 10 do 12 u sekundi. Ako centripetalni živci donesu do središta u sekundi više podražaja, ne mogu biti svi preneseni. — Refleksne kretnje imaju svrhu pomagati organizmu da se uzdrži.

Kretnje koje nastaju uslijed spoznaje, zovu se više ili psihične refleksne kretnje. Tjelesno gibanje mogu prouzročiti također same predodžbe — npr. kad se misli na gadne stvari, može se bljuvati, ili ako tko pomišlja na dobro jelo, dolaze mu sline u usta.

Refleksne kretnje možemo poredati ovako: 1.kretnje bez spoznaje ili mehaničke — npr. kod gutanja hrane, 2.uslijed prirođene ili instinktivne predodžbe — npr. kad se ptica seli ili kad plete gnijezdo, 3.uslijed stečene predodžbe, koja ipak zbog navike ne djeluje svjesno nego mehanički — npr. kad nesvjesno mičemo noge hodajući ili otvaramo usta govoreći, 4.uslijed spoznaje, kad hotimice činimo nešto sa određenom svrhom.

Često oponašamo druge ne misleći — npr. kad se u društvu potaknuti primjerom drugih, smijemo ili plačemo, kad slušamo ili govorimo glasno ili gledamo neki predmet zato, što to i drugi čine. Dijete nauči govoriti, ponašati se, pisati oponašajući druge.

Predodžbe raznih riječi prelaze često u tiho, nesvjesno izgovaranje. Ako se uspnemo na visoki zvonik, može predodžba, združena sa strahom, biti tako jaka, da nam prouzroči "vrtoglavicu" i pad.

Kad učimo hodati, čitati, pisati, plivati, jahati, voziti se na biciklu itd., ispočetka odlučuje znanje i volja, a poslije se to sve više potiskuje u nesvijest te djelovanje postaje automatsko (ipak ne posve, jer se ne radi dobro, ako se radi premalo svjesno — npr. ako je tko veoma pospan).

Također motorno središte u mozgu može se na nešto priučiti (doći u neko stanje). Npr. ako mnogo puta uzastopce dignemo lijevom rukom teret od pol kilograma, a desnom teret od dva kilograma, činit će nam se odmah nakon toga teret u desnoj ruci mnogo lakšim od onoga u lijevoj, iako je jednako težak ili dapače nešto teži.

Katkada nam postane nešto dosadno zato, što ne vidimo u poslu prave svrhe. Npr. crtati na papiru kroz čitave satove uvijek jednake jednostavne crtice postane tako dosadno da se napo-

kon ne može to raditi dalje. Ali ako netko nije zaposlen pa dobije za takav posao plaću, ne postaje mu to dosadno. Tako i u tvornicama kod raspodjele posla mogu raditi radnici uvijek isto (npr. samo zavijati prodane stvari) bez poteškoće. Ako je komu teško ustati iz postelje, bit će mu lakše, bude li počeo misliti, da biti izvan kreveta nije teško, a sam čin ustajanja da traje veoma malo.

I duševni rad umara. Mnogim pokusima npr. dugotrajnim zbrajanjem, pisanjem po diktiranju, rješavanjem matematičkih zadataka itd. uvidjelo se je da taj umor ne nastaje kod svih jednako, nego je subjektivan i veoma različan, jer zavisi od pažnje, zanimanja i drugih prilika.

2. V o l j a

Htjeti znači u širem smislu željeti, nadati se, bojati se, protiviti se nečemu. U užem smislu htjeti znači posebice težiti za nečim — naime htjeti učiniti, siliti k nečemu, djelovati u svojoj unutarnjosti. Ne samo da opažamo, kad nam se ruka diže, nego znamo, da je mi sami dižemo. Naše je nutarnje djelovanje (htijenje) uzrok, koji izvana stvara učinak. Tako dolazimo također do sveopćeg pojma o uzroku i učinku.

Nastaje pitanje, da li je volja nešto novo, novi psihički elemenat, ili se radi samo o spoznaji i djelovanju. — Senzisti misle, da ne djeluje volja nego samo predodžbe ili osjećaj zadovoljstva ili energija, ali o svemu tomu se radi također u osjećaju bez htijenja. Dakle je volja nešto drugo. — Drugi su tvrdili, da je volja čuvstvo, jer da se ona bez čuvstva ne može pomisliti. Ali već je Meumann pravom prigovorio, da normalni čin volje nema karakter čuvstva, dapače koliko je taj čin više čuvstvo, toliko manje odgovara pojmu volje. — Nekoji, kao Pfänder i Fouillee, spominju volju kao svijest o uzročnosti svojeg "ja". Drugi opet misle, da je volja sadržaj svijesti, neko prihvaćanje odluke. Nu nama je jasno da voljom ne samo prihvaćamo nego i stvaramo odluku. Höfler zaključuje da je volja psihička pojava koja je iznad čuvstva. Mnogi se ljudi vesele i žaloste, a da ništa ne odlučuju. U novije su vrijeme Ach i drugi psiholozi također dokazima ustanovili da je volja iznad čuvstva, "svijest djelovanja", u čemu se element "ja" pokazuje kao subjekt odluke (čina).

Između volje i želje je bitstvena razlika. Tko hoće nešto, taj to i želi, ali se ne može reći obratno, da tko želi, također hoće. Često se ne usuđujemo zahtijevati (htjeti) ono, što želimo, jer je nemoguće ili teško dostiživo. Želja može biti velika, a volja slaba ili nikakva. Isto tako može netko nešto energično zahtijevati, a pritom ostati hladan (bez čuvstva). Voljom, a ne željom se nešto učini ili postigne.

Voljom se može nešto zahtijevati ili odbijati. Pri tom ostaje volja jednaka, samo se radi o tomu da li nešto hoće ili neće.

Volje su jednake po bitstvu, ali nijesu jednake po jakosti i ustrajnosti. Jedan ima slabašnu volju, a drugi jaku i to više ili manje. Jedan popusti već kod srednje poteškoće, a drugoga poteškoće još više učvrste u htijenju. Jedan pokazuje u volji samo sklonost, a drugi strastvenu odlučnost. Nekoji se oduševljeno dadu na posao, ali brzo klonu, dok drugi čvrsto i dugotrajno ustraju u radu. Velika djela u življenju mogu učiniti samo oni koji su u volji jaki, ustrajni i veoma aktivni, kao

što su bili npr. Cezar, Michelangelo, sv. Vinko Paulski i općenito sveci.

Prvi poticaj, da se voljom nešto traži ili odluči, daju već kod djece tjelesne potrepštine, u prvom redu glad i žeđa. Nekoji su mislili da nagoni (instinkti) postoje samo kod životinje, a kod ljudi da ih nadomještava razum. Nu i kod ljudi ima nagona, ali uz tu razliku, što ih oni razumom, uzgojem i običajima ili navikom često ublažuju ili oplemenjuju ili preinačuju. Razne instinkte spomenuli smo već u vezi s čuvstvima. Već se kod malene djece opaža nagon straha (bježanje i sakrivanje), traženje hrane, sisanje i izbacivanje iz ustiju, ako je što neukusno, znatiželjnost (gledanje i opipavanje). Borba nema posebni objekt nego je više volja, da se odstranjuje zapreka,koja je na putu vlastitom djelovanju. Nagon kojim se traži hrana, prisvajaju razne stvari i brani vlastiti život, ima svrhu uzdržati svoj organizam. Spolni instinkt, združen sa nagonom za obranu žene i djece, određen je za uzdržavanje vrste, dok majčin nagon združen sa nježnošću, ima izravno za svrhu uzgoj djece, a neizravno također uzdržanje vrste.

Ne možemo htjeti, a da ne znamo, što hoćemo. Ipak objekt može biti više ili manje jasan, a volja je prema tomu slabija ili jača. Htjeti možemo samo ono što po svojem uviđanju možemo izvršiti.

Motiv htijenja je razlog zbog kojega nešto hoćemo, dakle ono što hoćemo postići. Kad nas nešto potakne da se naglo odlučimo, tada je taj poticaj samo razlog naše odluke. Ako hoće netko npr. postignuti neku čast jer mu je to otac preporučio,tada je ta čast motiv, a očeva preporuka razlog njegove odluke.Čast doduše ne postoji još stvarno izvan njega, ali postoji u njegovoj svijesti kao njegova svrha. Motiv može biti sve ono što je za onoga koji hoće neko dobro, npr. naslada, izvršenje dužnosti, veselje, korist za zdravlje itd. Viši motiv ima veću moć.

Kad nešto odabiremo ili se odlučujemo za jedno ili drugo, tada odlučuje naš "ja" na temelju nagnuća, načela, iskustva,raspoloženja i raznih drugih motiva. Jedno je subjektivni poticaj koji je često instinktivan, a drugo je objektivna svrha, koju spoznajemo i želimo postići. Poticaj (impuls) odlučuje više kod djece i žena, a svrha kod odraslih muškaraca. Ipak to ne znači da npr. u teškim prilikama pogodi uvijek muž razmišljanjem bolje negoli žena instinktom i intuicijom. Kod nje zapravo u takvom slučaju ne djeluje toliko instinkt koliko nejasni ostaci mnogih iskustava i prije prihvaćenih načela u duši.

3. Djelovanje volje

Voljom zadržavamo i redamo svoje predodžbe i misli. Tako ih sprečavamo da nam ne dolaze u svijest slučajno i zato besplodno kao u snu. Kad to činimo u svojem duševnom radu, kažemo da smo sabrani. Proti rastresenosti se mnogo lakše borimo, ako svoje misli pišemo ili ako ih govorimo pred drugima koji bi se čudili našim skokovima u mišljenju. Ako nam se neka predodžba ili misao vraća proti našoj volji, dobro je da čitamo nešto na glas ili da jakom voljom skrećemo svoje misli u drugi pravac.

Volja djeluje također na stvaranje sudova, kako smo to već spomenuli. Volja ipak ne djeluje na razum izravno nego samo neizravno. Ne može se stvarati uvjerenje, kako se hoće, ali se mogu spoznaje na temelju kojih se stvaraju sudovi prihvatiti ili potiskivati iz svijesti. Zato nekoji u debati neće da se

zadovolje nijednim dokazom. Često varamo i sami sebe misleći da su kod naših čina odlučivali plemenitiji motivi nego što uistinu jesu. Mnogo puta opravdamo kod sebe ono što kod drugih osuđujemo.

Voljom možemo obično svladavati vanjske tjelesne znakove svojeg čuvstva, npr. srdžbe ili veselja. Nakon tog svladavanja prestane naše čuvstvo lakše također u našoj unutarnjosti. Lakše je neizravno stvoriti ili odstraniti čuvstvo time da svojevoljno mislimo na drukčije i protivne motive. To vrijedi i za govornike. Ako zbog koje misli ne možemo zaspati, možemo je odstraniti misleći hotimice nešto drugo, računajući ili čitajući što zanimljivo i zatim ponavljajući ono što smo pročitali.

Volju treba odgajati, osobito kod mladeži tako da bude čvrsta i ustrajna u odlukama i u svladavanju poteškoća. Najglavnija su sredstva uzgoja ljubav prema dobru, upoznavanje motiva za dobre odluke i njihove vrijednosti, sticanje dobrih navika i kreposti, priučavanje na svladavanje i odricanje i praktično vježbanje u redu, radu i poslušnosti. Veliku pomoć u uzgoju pruža vjera i moral. Zato je kršćanski uzgoj mnogo uspješniji od nekršćanskog.

Ipak u odgajanju čvrste volje treba upućivati mladež da treba promijeniti odluku kad se opazi da je stvorena pogrešno. Ne kaže se uzalud:"Sapientis est mutare consilium".

I u djelovanju volje ima patoloških pojava. Nekoji su ljudi kao opsjednuti od kakvog čuvstva, predodžbe ili misli za koju znadu da je ne bi smjeli imati, te se je ne mogu osloboditi. To nije pojava ludosti, jer luđaci ne shvaćaju da je njihova misao neistinita. Nekoje npr. "progoni" uvijek neka melodija, druge prevelika sitničavost, treće sumnjanje u sve itd. Sa takvim opsjednućem koje može trajati kroz godine združeno je malne uvijek nagnuće da se učini nešto proti vlastitoj volji.

Nekoji se i bez takvih ideja ili misli abnormalno osjećaju prisiljenima da čine nešto u opreci sa svojom voljom, npr. da neprestano migaju očima, da pomiču kožu sa vlasima na glavi, da tresu ramenima itd.

Isto je tako kod nekojih abnormalna takva slabost volje (abulia) da ne mogu doći do odluke. Npr. neki svećenik se je danomice po četvrt sata mučio da bi izgovorio formulu konsekracije kod sv. mise. Poznat je slučaj Billot: kad je kao javni bilježnik (notar) kojoj stranci napisao ugovor, nije se mogao potpisati. Trudio se je i do tri četvrt sata, micao je pero ali samo u zraku, kao da se potpisuje, znojio se je i udarao nogom po podu, dok mu napokon nije uspjelo potpisati se. Do toga vodi vjerojatno preteško osjećanje odgovornosti.

4. K a r a k t e r i t e m p e r a m e n a t

Pod "karakterom" se je prije razumijevalo sve, što je komu vlastito, a sada u novijoj psihologiji označuje taj pojam glavni smjer ili glavno nagnuće volje. Kad se govori o karakteru, misli se obično na uzvišenije smjernice volje, kao kad se kaže o nekomu da ima "dobro srce" samo ako se njegova dobrota posebice ističe.

Glede temperamenta opažala se je već u staro doba razlika među ljudima, a tumačila se je tjelesnim kakvoćama. Hipokrat je razlikovao četiri temperamenta: sangviničan, flegmatičan, koleričan i melankoličan. Veoma je malo ljudi, koji pripadaju izra-

zito jednom samom temperamentu. Uza sve to spominju se glavne osobine koje se kod jednog ili drugog više ističu.

To je pitanje obradio Heymans svestranim ispitivanjem i statističkim istraživanjem. Ustanovio je da postoje tri temeljne vlastitosti: 1) uzbudljivost (emotionalitas), prema kojoj se netko lako ili teško uznemiri, razveseli, oduševi, itd., 2) radinost (activitas), koja pokazuje marljivost ili lijenost, 3) stalnost, dotično nestalnost kojom se označuje da li se neko lako ili teško utješi, posvadi, uvrijedi, sprijatelji, promijeni itd. Prema mješavini tih triju vlastitosti na temelju mnogih odgovora (na 90 pitanja) i podataka od 2400 osoba podijelio je Heymans ljude u ovih osam temperamentnih skupina:

1. Sangvinici: veoma aktivni, pokretni i praktični, ali mirni i živahni, dosta otvoreni i društveni, u radu redoviti, ali ipak malo ustrajni, dosta rastreseni i površni. Lako opraštaju, dobro opažaju, nijesu erotični, ali su egoistični i slavični, više puta nepošteni, i beskarakterni. Vole slobodu, igru i odlučnost. Vjerski su indiferentni i ne vole flegmatične osobe.

2. Flegmatici: miroljubivi i hladnokrvni, uvijek zaposleni i stalni, ustrpljivi i karakterni, tolerantni i samostalni, razboriti, štedljivi, oprezni, obično sabrani, tačni i vjerodostojni, susretljivi i dobrohotni. Nijesu mnogo erotični niti častohlepni, ali su strastveni. Obično ljube prirodu, glazbu, učenje i znanost, premda ne shvaćaju brzo te su bez jače fantazije, a inače su poznavaoci ljudi, prijatelji učenih, ali ne pjesnika.

3. Kolerici: ustrajni i nagli, živahni i neustrpljivi, netolerantni, ali ne sitničavi. Lako opraštaju, rado se smiju, vole redoviti rad u koji se udube. Brzo shvaćaju, ali sude na laku ruku. Praktični su, ali rado se goste, vole obitelj, prijatelje, igru, slobodu, ali ne zalaze rado u društvo. Dobri su govornici, postaju dobri upravitelji i liječnici, ali se ne bave ni umjetnošću ni znanošću te ne čitaju rado.

4. Strastveni (passionati): u radu su udubeni i slični kolericima, ali nijesu tako okretni. Inače su stalni, praktični i samostalni, lako shvaćaju, dobro opažaju, nijesu častohlepni, vole priprosti život, ali su žestoki, skloni kritici, nepovjerljivi, premda su inače savjesni, moralni i religiozni, vjerodostojni su, marljivi, dobri s podložnicima, ne mare za zabave, igre i glazbu.

5. Nervozni: Nestalni i bojažljivi, nagli i promjenljivi, često jedno misle, a drugo rade, slabo poznaju ljude, neprakticni su, sude na laku ruku, dosjetljivi su, vole glazbu, gozbu, seksualni su, egoistični, častohlepni, rastreseni, rasipni. Nijesu ni savjesni ni religiozni niti marljivi, lako postaju pjesnici, ali ne znanstvenici.

6. Čuvstveni (sentimentalni): mnogo su slični nervoznima, manje im je razvijen razum, a više su čuvstveni. Skloni su učenju matematike i jezika, lako se uzrujaju, žestoki su i nagli, teško opraštaju, više su žalosni negoli veseli. Inače su ozbiljni, pošteni, vjerodostojni. U politici i vjeri idu do skrajnosti. Ne vole gozbe niti erotiku, nijesu častohlepni, štedljivi su i dobrostivi. Manje opažaju druge, a više sebe. Nekoji su od njih bili odlični pjesnici.

7. Bezbojni (amorphi): jednolični, nenadareni, netačni i nepraktični. Slabo opažaju, ne poznaju ljude, malo čitaju, osjetljivi su, seksualni, egoistični, lašći, inače nadareni u glazbi i pripovijedanju. Častohlepni su, ne mare ni za domovinu ni za vjeru, hladni su i tolerantni, ali se lako raspale.

8. Bezvoljni (apathici): netolerantni, bojažljivi, neodlučni, teško opraštaju i ne mijenjaju svoje nazore. Slabi su u shvaćanju, fantaziji i pamćenju, slabo opažaju, nepraktični su, rastreseni i netočni. Malo mare za uživanje i za svoju korist, inače su vjerodostojni i štedljivi. Malo se brinu za unosne poslove, kao što i za politiku i vjeru.

5. Životni cilj i osobnost

Kad dođe čovjek do neke dobi, potrebno je da si izabere posao ili stalež za čitav život. Tada počne misliti, što želi postići u svojem životu, dotično kakav će mu biti životni cilj. Sliku o svojoj budućnosti stvore si ljudi obično prema prilikama, sposobnostima, željama i instinktu koji dođe više do izražaja. Psiholozi su ustanovili, koje sposobnosti i sklonosti odgovaraju više pojedinim zanimanjima. Ako tko živi i radi u svakom pogledu uzorno, kažemo da je idealan.

Kod znamenitih ljudi nastojimo obično doznati, kakvi su bili kao osobe. Da se ustanovi nečija osobnost (personalitas), potrebno je sabrati što više podataka o njegovu djelovanju, odnosima i duševnim vlastitostima. Taj posao obavlja psihografija, a sabrani podaci zovu se "psychogramma". Takvim se istraživanjem bavi također biografija, ali uz tu razliku, što psihograf najprije sabere podatke pa onda zaključuje, kakav je tko, a biograf najprije opisuje osobu kao takvu, njezin rad i doživljaje, a poslije traži podatke da bi svoje tvrdnje dokazao i upotpunio.

Nekoji psiholozi istražuju najviše čuvstvenost i djelovanje, držeći da su to glavne vlastitosti, a drugi polažu važnost i na razumnu nadarenost i temperamenat. Najprije ispituju nutarnje psihične vlastitosti (pamćenje, pažnju, opažanje, fantaziju, misli, jakost volje, čuvstvenost itd.), a zatim odnošaj prema vanjskim stvarima i ljudima (kao što je odijelo, stan, posjed, uglađenost, moralnost, vjerski život, znanost, umjetnost, obitelj, narod, prijateljstvo itd.).

Za poznavanje osobnosti potrebno je poznati i razliku između muških i ženskih osoba.

Ženske su osobe općenito više bojažljive, promjenljive, sugestivne, impulzivne, slavične, lakše se uznemire, vole dramatične prizore u životu i književnosti, ali su također poštenije, pravednije, milosrdnije i religioznije od muških. Zločina počine one pet puta manje nego muškarci. U radu su točnije, ali lakše podlegnu čuvstvima. Praktičnije su, imaju više smisla za malenkosti te vode zato bolje kućanstvo, lakše trpe, ali i čuvstvima lakše podlegnu. Manje teže za uživanjem, jer se više oduševljavaju za druge ciljeve. Više se drže, makar i nesvijesno, prije prihvaćenih načela i zato nađu često u poteškoćama bolje rješenje intuicijom negoli muškarci razmišljanjem.

S druge strane muškarci bolje primijene nauku na praktični život te se u nju više udube, više razmišljaju i čitaju (također neodvisno od polaganja ispita), manje su izloženi promjenama, u radu više misle na načela te ih spremnije provode u životu.

6. Duševni razvoj čovjeka

U djetinstvu (od 1. do 6. godine) razvijaju se klice svih duševnih sposobnosti, koje imaju odrasle osobe — tako da polako postanu svi oblici razuma zreli za spoznavanje vanjskoga svijeta. U tomu je glavno i neodoljivo sredstvo igranje, kojim dijete razvija svoju tjelesnu moć te uči, također oponašajući druge, hodati i trčati, vježba se u upotrebi tjelesne moći, u ustrajnosti, odlučivanju, odlučnosti i suradnji s drugima. U šestoj godini znade dijete već govoriti te je sposobno, kao što su i odrasli, za spoznavanje.

U dječačkoj dobi (od 7. do 11. godine) okreće se misao prema vani radi spoznavanja vanjskoga svijeta. U tomu prihvaćaju dječaci i djevojčice mnijenja o raznim stvarima i ljudima od starijih osoba, stiču razne navike, a škola dolazi u pomoć u razvijanju spoznaja.

U vrijeme puberteta (od 12. do 14. godine) počinje se gledati na svoju i tudu nutarnjost, raste osjećaj samostalnosti, te se počinje osjećati vlastita moć. Svoj "ja" postaje "središte svijeta". Mladež misli da može popraviti vanjske prilike, dolazi u društvenu (socijalnu) vezu sa starijim osobama te se počinje zanimati za osobe drugoga spola. Pravilna ravnoteža između čuvstva i razuma razvije se tek na koncu te dobi. Dotada se mladež prilagodi vanjskomu svijetu.

U mladenačkoj dobi (od 14. do 25. godine) popravlja se ravnoteža duha, polako dozrijevaju spolni organi, razum se mnogo usavršuje, razvija se poštovanje i ljubav prema drugima i udivljenje za odlične osobe, sklapaju se čvrsta prijateljstva, fantazira se o budućem životu, raste veselje za putovanje i zanimanje za stvaranje vlastite obitelji, misli se na društvene odnose, sve više se budi životna energija i samostalnost. Na koncu te dobi je omladina već odgojena za život i zrela da ga započne.

U zreloj mladosti (od 25. do 40. godine) je vrijeme djelovanja, sticanje iskustva, uvjeta za uspjeh. Ujedno se većinom osniva obitelj.

Muževno doba (od 40. do 60. godine) je najplodnije doba intelektualnog i drugog rada. Iluzije prestaju, karakter se pojača, čuvstva su više pod vlašću volje, dobiva se na ugledu kod drugih te se razvija vlastito djelovanje.

U vrijeme ispred starosti (od 60. do 70. godine) počinje polako padati tjelesna snaga, ali duševna moć ostaje još obično potpuna. Zrelim mišljenjem i stečenim iskustvom može se najviše koristiti drugima i pridonesti za javno dobro.

U doba starosti (nakon 70 godina) opada tjelesna snaga sve više, koža se nabora, kosa je sijeda, ukoliko nije već ispala, tijelo se pogne, osjetila oslabljuju, a tako i pamćenje. Opada srčanost, originalnost, poduzetnost, a katkada i čvrstoća karaktera. Razumska sposobnost kod nekojih u to vrijeme opada, a kod drugih ostaje još moćna. Tako pripravlja narav polako organizam za naravnu smrt.

Taj je opis razvoja ljudskog tijela, duševnosti i energije prosječan ili općenit, a kod pojedinaca može biti dosta velikih iznimaka.

IX. poglavlje

ABNORMALNOST SVIJESTI

1. Spavanje i sanjanje

Tjelesne promjene, koje nastaju spavanjem, nijesu još dovoljno proučene. Međutim u psihološkom je pogledu san, kako svatko od nas znade, redovito i normalno privremeno prekinuće duhovnog i razumnog svjesnog djelovanja.

Prije spavanja postajemo pospani. Ako što slušamo ili čitamo, slabo razumijemo. Tražimo da legnemo ili barem da se na što nagnemo. Ako smo preumorni ili ako počnemo živahno na što misliti, ne možemo odmah zaspati. U tom slučaju možemo si pomoći time da mislimo na nezanimljive stvari ili da npr. brojimo, koliko puta kod disanja udahnemo ili izdahnemo.

Tko dublje spava, teže ga je probuditi. Po tomu se može izračunati dubina sna. Najdublji je san obično tri četvrt sata nakon što se usne, a za one koji uvečer rade dva ili više sati kasnije. Tko je malo radio duševno, može se prilično oporaviti za novi duševni rad već nakon pola sata spavanja, a tko se je teško umorio, nije mu ni 5 do 6 sati dosta. Redovito se računa da je ljudima dovoljno spavati 7 sati na dan.

. . .

Sanjanje počinje često odmah na početku spavanja od osjetilnog podražaja, koji iz skladišta pamćenja dozove u svijest predodžbe tako, da predoče neki događaj. Npr. kad budilica zvoni, može tko sanjati, da čuje crkvena zvona. Kad padne s nas pokrivalo, može nam san predočiti, da hodamo pred drugima slabo odjeveni. Tko teško diše, obično sanja da ga netko pritište. I ono što smo prije spavanja proživjeli, može djelovati:npr. ako nijesmo mogli riješiti teški zadatak ili ako nam noge vise preko ruba stolice, možda ćemo sanjati da se na brdo ne možemo uspeti, jer nam se kamenje odronjuje ispod nogu. Na sanjanje djeluju za vrijeme spavanja najviše opipni i zatim slušni, a najmanje vidni podražaji.

U snu ponajviše gledamo i slušamo. Predodžbe su nam mnogo jače i življe nego kad smo budni. Slične su halucinaciji (hallucinationes hypnogogicae): čini nam se baš da vidimo i čujemo kao na javi.

Kad sanjamo, obično mislimo i sudimo i to također po logičnim i etičnim načelima. Zaključujemo, ali zaključci su redovito krivi. U lakšem sanjanju gledamo često kritički, a u težem nam se stvaraju u pameti također najčudnije misli. Isto tako časovita čuvstva dolaze u sanjanju do izražaja. Međutim volja je u snu općenito veoma slabašna.

Nakon prvog jačeg sanjanja obično nastaje, barem za neko vrijeme, duboki san, u kojemu je sanjanje slabašno ili nikakvo, jer tada ostaje svijest kao prazna s malo kojom predodžbom i to bez mišljenja i htijenja.

Svakako sanjanje nema svrhe, da bi donesło koju istinitu misao, nego je slično nekakvom igranju predodžbi, dotično nekoj ludosti. Kad se poslije sna probudimo, čudimo se, što smo mogli misliti ili htjeti onakve bedastoće. Katkada se sanjajući — zbog moralnih načela — ustručavamo nešto učiniti, ali za one

odluke nema nitko odgovornosti, dotično grijeha, jer su stvorene bez slobodne volje.

Bečki liječnik Freud je iznio teoriju, da san ima svrhu sakriti, dotično čuvati, da ne provali u svijest ono čega se stidimo, možda još iz djetinstva, ili što je, ako smo to već zaboravili, ipak još sakrito u našoj podsvijesti kao nešto sramotno, često seksualno. Po toj teoriji sakriva san to na taj način, što se sanja nešto baš protivno od onog sramotnog. Npr. netko u snu plače od žalosti, kad sanja o smrti dragoga pokojmika, za kojega je, možda u djetinstvu, želio da bi umro, ili netko žedan sanja da pije i tako sakriva svoju lijenost da ustane i pođe piti. Freud je, da dokaže svoju teoriju, nalagao bolesnicima koji su osjećali nemir u duši da svoje sne potanko ispripovijedaju, pa je svaki san rastavio u dijelove te je naložio dotičnom bolesniku da kod svakog dijela reče sve što mu o tomu dođe na pamet bez obzira da li je to za njega časno ili sramotno. Tako je više puta otkrio ono što je bolesnika tištilo, te ga je time umirio ili barem kušao umiriti. Njegovo rasčlanjivanje sna zove se "psihoanaliza".

Istina, Freud je mogao tako koješta otkriti i više njih ozdraviti, ali to ipak ne dokazuje, da je svaki san nešto jedinstveno i da se može na taj način rastumačiti. Psiholozi (npr. Bleuler, Mc Dougall) dopuštaju, da u snu nastoje instinkti, također seksualni, doći do izražaja u raznim slikama, ali općenito zabacuju spomenutu svrhu, jer tada bi sanjanje bilo rad, a uistinu je samo igra. Sanjanje bi u tom slučaju bilo također inteligentno, a stvarno je redovito puno nelogičnosti.

Od velike je važnosti to što volja ne gospodari u snu nad tijekom predodžbi. U snu se varamo, kaže Wundt, jer se svojevoljno pasivno prepuštamo predodžbama koje izbijaju u svijest te ih ne uspoređujemo sa stvarnošću. Nu kod toga nastane pitanje, zašto ne djeljuje u snu volja, dok razum zadrži svoje mnogostruko djelovanje. Razlog je vjerojatno u tomu što je u vrijeme spavanja svijest tako sužena da je pažnja umanjena, pa zato ona (svijest) ne može paziti na realnost i isključiti krive ideje. Ako mi, kad sam budan, dođe misao da je u sobi kraj mene lav, mogu tu misao, pa čak i halucinaciju, odstraniti time što pomislim da ne može unići kroz zatvorena vrata i da bi ga također drugi vidjeli. U snu takva moja kontrola nije moguća.

Još bolje razjašnjuje to teorija o instinktu spavanja, koju je iznio Claparede. Po toj teoriji koja je vjerojatna imamo instinkt, kao što za koješta drugo, također zato da počnemo spavati te se probudimo i da odvraćamo svoje misli u vrijeme spavanja od stvarnosti tako da se onda instinktivno mirno, pasivno prepuštamo djelovanju vanjskih podražaja i predodžbama. Na taj način se odričemo kontrole nad svojim predodžbama i mislima te postajemo puki gledaoci onoga što nam dođe u svijest. U tom pasivnom prepuštanju je također razlog naše logičke i moralne neodgovornosti u vrijeme sanjanja.

2. Hipnotizam i sugestija

Hipnotizator Bernheim pripovijeda o svojem načinu hipnotizovanja ovako: "Nekomu odredim, neka udobno sjedne te se sabere. Tada mu rečem: zaspat ćeš lakim i ugodnim snom kojim ćeš se okrijepiti isto tako kao naravnim snom. Zatim pružim svoju ruku k njegovim očima i rečem: zaspi! Oči mu držim za neko vrijeme zatvorene. On se odupire, opet mu kažem: zaspi! Rijetko prođe jedna do dvije minute dok se to dogodi. Probudim ga također svojim riječima." — Kod toga je uvijek potrebno,da onaj koji ima biti hipnotizovan razumije da ima zaspati, te mora svoju pažnju obratiti k hipnotizatoru.

Kad je netko tako umjetno uspavan, prima sugestije hipnotizatora: svoju volju podvrgava njegovoj te radi i čuvstvuje onako, kako mu on sugerira. Ako mu razloži da je u velikom neprijateljstvu s nekom prisutnom osobom, škripat će zubima od ljutine. Počne li mu zatim govoriti da je ipak potrebno napokon oprostiti, pomirit će se, nasmiješiti, te će se s prijašnjim neprijateljem srdačno rukovati.

Ako mu kaže hipnotizator neka pruži ruku uvis, i zatim mu sugerira da je ne može više prignuti, bit će mu ona kao ukočena, i pozove li ga tko od prisutnih neka je spusti, reći će uzdišući da ne može. Ta pojava sugestivne ukočenosti zove se "catalepsia sugestiva".

Katkada hipnotizovana osoba ponavlja sve riječi hipnotizatorove. Toj pojavi kažemo "echolatio" ("ehò"znači "jeka").

Hipnotizovan čovjek podvrgnut je kao u snu mogućnosti iluzije i halucinacije. Ako mu hipnotizator pruži npr. luka te mu reče da je to kruška, jesti će ga rado kao krušku. Isto tako će hipnotizovana osoba piti običnu vodu teško s "kiselim obrazom", ako mu se kaže da je ono ocat. Nekoji su, kad im se je što žalosno pripovijedalo, počeli roniti suze.

Hipnotizovani ne vide pred sobom druge osobe osim onih, koje im pokaže hipnotizator, i ne boli ih, dapače ni krv im ne proteče, ako ih on ubode ("hallucinatio negativa"). Psiholog Bleuler se je sam dao hipnotizovati pa kad se je probudio od hipnoze, pripovijedao je da hipnotizatoru nije vjerovao da će ga ubosti, nego je mislio da ga vara. Ubod je osjećao na ruci samo kao da ga je netko ondje čvrsto vezao. U nekim slučajevima je uspjela i sugestija da je hipnotizovani čovjek posve slijep i gluh. On se je zatim kao takav i vladao. Nakon sugestije, da je on postao neka druga osoba ili dapače neka životinja, oponašao je onu osobu ili onu životinju bolje negoli bi to učinio glumac na pozornici.

Hipnotizovani zadrže upotrebu razuma, jer poznaju razne stvari i odgovaraju na pitanja istinito, dakako ako im se ne sugerira protivno. Nekoji neće da proliju vodu na pod osim ako im se reče da je ondje vatra pa je treba gasiti. Kad im se kaže da je ondje vuk, oni ga vide, premda znaju, da ga u sobi ne može biti.

U hipnotizmu se i volja sugestionira, tako da se može počiniti i zločin. Bleuler je poslije hipnoze pripovijedao da se je mnogo odupirao tomu da učini ono, što mu se je prikazivalo kao zločin, ali ipak ga je počinio. Bramwell je pokusima dokazivao da onaj koji je veoma protivan nekom zločinu, ne može biti prisiljen da ga počini. Nu poznato je da su se nekoji zločini dogodili uslijed hipnoze. U njoj mogu nekoji biti nagovoreni također da učine nešto poslije, kad se probude, i to u određeno vrijeme (suggestio posthypnotica). Ako je takav čin pro-

tiv volje onoga, koji je bio hipnotizovan, osjeća on otpor proti tom činu i tako može spoznati da je dobio nalog od hipnotizatora. Tada misli da radi svojevoljno, a uistinu mu je ta volja bila nametnuta. Inače imade između budnosti i prave hipnoze također prelaznih stanja koja čine kasnije utisak prevare.

Hipnotizmom se mogu izliječiti nekoje manje bolesti, koje nastaju djelovanjem živaca ili kolanjem krvi, npr. pospanost, bljuvanje, nemirno drhtanje i po koja kožna bolest. Isto tako nekoji umru baš onaj dan, kad su se bojali, da će se to dogoditi. Predodžbe mogu stvoriti u tijelu nekoje, iako ne velike, promjene.

. . .

Tumačenje. — Hipnotizam se tumači time što je hipnoza bivstveno isto što i san. Razlika je samo u stupnjevima. Koji sanja, jednako je svjestan samoga sebe, snalazi se u mjestu i vremenu i sudi s nekom kritikom, služi se predodžbama, čuvstvom i mišljenjem kao i onaj koji je hipnotizovan. Nu hipnotizovani čovjek nema nagnuća da miruje i da se odijeli od vanjskih stvari kao onaj koji spava, ali zato se mirno prepusti hipnotizatoru koji mu također počne govoriti o spavanju. Skrajno laka sugestija pokazuje drukčiju svijest negoli je ona u budnom stanju. Već u lakoj hipnozi nije svijest više normalna, nema više energije da se odupire sugestiji, nego je oslabljena. Zato se karakteri sa slabašnom voljom mnogo lakše hipnotizuju negoli oni s jakom voljom. Također je normalno što se u hipnozi primaju predodžbe od drugoga kao što je to katkada moguće i u običnom snu. A što te predodžbe dobivaju u hipnozi moć halucinacije, to se događa jednako kao u snu i to uslijed veće (fiziološke) osjetljivosti središta u mozgu.

Sugestija koja traje poslije hipnoze (suggestio posthypnotica) može se rastumačiti time što su nekoje predodžbe iz vremena hipnoze ostale i poslije spojene u svijesti ili barem podsvijesti.

Ipak mnogi zadrže u hipnozi neki tamni osjećaj, da se varaju. Drugi primaju u hipnozi sve pasivno, a poslije kažu da u onom stanju nijesu ništa vjerovali, nego da su slušali hipnotizatora zato da mu ugode. U hipnozi i već u samom načinu hipnotizovanja je glavni faktor sugestija (suggestio hypnotica).

Inače često postoji neka manja sugestija i u budnom stanju. Npr. mnogi misle pod uplivom novina i javnoga mnijenja. Koji po prvi put dođu u neku školu, na sveučilište, u vojništvo, prihvaćaju razne misli s uvjerenjem samo na temelju ugleda onoga koji im govori. Tako i svjedok odgovara katkada sucu kad isiljuje neki određeni odgovor, više po njegovoj želji negoli po svojem uvjerenju. Dakako osim sugestije može tu odlučivati i strah pred poteškoćama ili želja da se sucu ugodi.

3. Psihopatologija ili duševne bolesti

Da se uzmogne bolje spoznati normalno psihično stanje, potrebno je barem ukratko razmotriti duševne bolesti.

DEFINICIJA. — Psihička ili duševna bolest (ili kako kažu liječnici "psihoza") je trajno skretanje svjesnog života od normalnog djelovanja. Duševno bolesnim (u nekim slučajevima ludim) ne zovemo onoga koji trpi smetnje na osjetilima (npr. ako ne raspoznaje boje) ili u fantaziji ili u pamćenju, nego onoga komu je prilično poremećeno djelovanje razuma i volje i to trajno tj. kroz neko duže vrijeme. Takav se čovjek ne može upotrebiti ni za kakav posao.

UZROK. — Duševne se bolesti razvijaju obično polagano. Danas se općenito misli da je uzrok duševne bolesti oboljenje čitave moždanske kore, a ne samo nekojih središta u mozgu. To se je mišljenje moglo doduše potvrditi dosada samo kod četvrtog dijela slučajeva. Mnoge su duševne bolesti baštinjene (haereditas psyhica), osobito ako su imali istu bolest i otac i majka. Nekoje psihičke bolesti potječu od otrova (obično od alkohola) ili sifilisa.

Računa se da kod kulturnih naroda dolaze na svaku tisuću ljudi po dva duševna bolesnika, a ako se nadodaju oni, koji nemaju razvijene pameti i koji su prije bili duševno bolesni, ima ih i po 10 od tisuće. U bolnicama ozdravi približno treći dio takvih bolesnika. Doduše među tima su — izuzevši bolesnike od otrovanja — veoma rijetki oni koji savršeno ozdrave.

Obzirom na uzroke treba prije svega razlikovati od pravih duševnih bolesti tako zvane organske duševne bolesti. Među takve spadaju one koje nastanu: 1. od potresa mozga, 2. od otrovanja i 3. od živčane poremetnje.

1. Od potresa mozga može se poremetiti pamćenje, sabranost i dapače podsvijest.

2. Bolest otrovanja potječe obično od prekomjernog uživanja alkohola. Prva posljedica je pijanstvo s već poznatim pojavama (oslabljenost volje, nesposobnost za rad, osobito duševni, vikanje, bestidnost, uvredljivost, svađe, katkada i zločini itd.). Još teže posljedice donosi stalni ili kronični alkoholizam — kao što je npr. smanjivanje sposobnosti za rad, za ljubav prema obitelji, nesposobnost za ozbiljno shvaćanje, oslabljenost volje (zbog čega se pijanci teško popravljaju), egoizam, a u težim slučajevima nakon više godina pijanstva može nadoći također "delirium tremens" (osjetilne varke i drhtanje udova), halucinacije, bezvoljnost, neorijentiranost itd. Do sličnih posljedica vodi također uživanje morfija — naročito time što zle posljedice koje nastaju kad se prestane uzimati, zahtijevaju uvijek veće uživanje.

3. Od živčane poremetnje nastane padavica (epilepsija), od koje, kad nadođe, pada čovjek u nesvijest te mu se neko vrijeme teško trese čitavo tijelo. Ima i lakih slučajeva padavice, od koje prestane svijest samo za malo časova, a pritom se lagano tresu ruke.

4. V e ć e d u š e v n e b o l e s t i

Među većim duševnim bolestima (magnae psychoses) spominjemo ovdje ove tri:

1. "RANA LUDOST" (dementia praecox, schizophrenia). Od nje se duševnost kroz nekoliko godina općenito izmijeni, a zatim nastane ludost. Mnogi takvi bolesnici prožive u ludnici veći dio svog života. Oni žive prema vlastitim predodžbama u svojem posebnom svijetu ("autismus"), ne brinu se za realnost ni za djelovanje drugih, kao da sanjaju. Kroz čitave tjedne znadu ostati u istom položaju ("catalepsia"), a da pritom ne kažu ništa razumno. Rastreseni su ili u nešto "zamišljeni". Misli su im nesuvisle, te se tuže, kao da im ih netko silom nameće. Svijest im je tamna. Na žalosnu vijest reagiraju obično smijehom. U lakšim slučajevima znadu biti veoma čuvstveni, ali čuvstvo im je nestalno, a katkada su i po čitave godine bez ikakve čuvstvenosti te se ponašaju samo pasivno (kao "automati"). Ne brinu se za istinitost svojih odgovora. Čini se da se njihove poremetnje pokušavaju osloboditi onoga stanja. Svoje želje drže često za ispunjene, jer su udaljeni od stvarnoga svijeta.

2. PARANOIA. — Ta se bolest razvije iz nutarnjeg uzroka u trajnu ludost u kojoj bolesnik posve jasno misli, hoće i radi, ali njegova je misao o samomu sebi i o odnosu drugih prema njemu poremećena. O sebi drži kao da je središte svijeta, nešto veliko, npr. velik izumitelj (amentia magnitudinis). Zato, ako mu se dogodi istinita krivica, silno se uznemiri. O drugima obično misli da ga progone i da broj njegovih progonitelja neprestano raste (amentia persecutionis). Ako su drugi s njim prijazni, misli da bi htjeli sakriti pred njim svoje nepovjerenje, ili se čudi kako mogu biti prema njemu tako indiferentni. Inače može živjeti od svojega rada te se znade toliko svladavati da izbjegava sukobe.

Kod takvog je bolesnika, kako tumači Bleuler, patološčno samo povećavanje pogreške u tolikoj mjeri da preraste u ludost. Htio bi postati nešto veliko, a nema sposobnosti i to uvijek zbog pomanjkanja energije, ali on neće da prizna svoju nesposobnost ili inferiornost pa pripisuje krivnju drugima. Luda misao dođe i normalnom čovjeku na pamet, ali samo prolazno, a kod njega ostaje trajno, jer je veoma čuvstven u samoljublju i ujedno sklon suzbijanju poteškoća. Kod nekojih je to čuvstvo manje, pa se bolesnik, kad se pitanje razjasni, umiri. Zato se od takve lakše forme paranoje može ozdraviti.

3. MAHNITOST I TUROBNOST (psychosis maniaco-depressiva). Ovdje ne mislimo na običnu pojavu ljutine i potištenosti, nego na duševnu bolest kojoj je mahnitost ili turobnost glavna karakteristika. Prije se je mislilo da su te dvije pojave (mania et melancholia) dvije različite bolesti, nu Kräpelin, koji je mnogo istraživao teže duševne bolesti, dokazuje da se tu radi samo o raznim oblicima, koji prelaze jedan u drugi te sačinjavaju jednu samu bolest. Ta se bolest ne pretvara nikada u potpunu ludost, premda traje često neprekidno kroz čitav život.

Ako bolest mahnitosti nije teška, pokazuje bolesnik dapače veću sposobnost za duševno djelovanje i za rad uopće. Ali je više čuvstven, a često i uzbudljiv. Zato je njegovo djelovanje naglo i nepromišljeno. Radi užurbano, ali bez ustrajnosti.

Prema drugima je takav bolesnik prekomjerno ljubežljiv, ali katkada znade postati žestok. Iz malenih razloga može pokazivati strahoviti bijes.

Nu takav bolesnik može postati također turoban i to usljed duševnih zapreka: misli mu se zaustavljaju, čuvstvenost popušta, rad mu biva sve teži, pa ga lako obustavi. Napokon može postati neosjetljiv, čuvstvenost mu potamni, te zapadne u potištenost, bezvoljnost u radu i napokon u očaj pa počne misliti čak na samoubistvo.

U toj bolesti mogu se djelomične poremetnje na razne načine spajati i dovesti do mješovitog stanja. Ako se živahnost pretvori u potištenost, a uzbudljivost ostaje zajedno s velikim naviranjem misli ("fuga idearum"), nastaje turobna mahnitost. Takvi bolesnici imaju malo misli, postanu nemirni te se izrazuju jednolično.

5. M a n j e d u š e v n e b o l e s t i

Spomenute su bolesti prouzročene od tjelesnih promjena, premda njihovi simptomi pokazuju mnogo više psihičnog djelovanja negoli druge tjelesne bolesti. Nu duševna se uzročnost pokazuje još mnogo više u psihičko-živčanim bolestima (psychoneuroses), koje pripadaju živčanom sustavu, neodvisno od toga da li im je izvor tjelesni ili duševni. Ako izviru iz duševnog života, zovu se te bolesti "psychogenae" te su u svojem razvoju odvisne od psihičkih uzroka. Dijelimo ih u tri vrste: neurasteniju, histeriju i idejnu opsjednutost ili bjesomučnost (psychastenia).

1. NEURASTENIJA. — Tu bolest prate uglavnom ovi simptomi: bolesnik je uzbudljiv, osjeća se nesposobnim, nemiran je u duši, očekuje nešto tjeskobno i veoma žalosno, boji se nesreće bez potrebe, npr. da će o kamen ozlijediti nogu, prestraši se npr. kada tko zalupne vratima, veoma se ljuti zbog stvari za koje drugi ne mare, npr. jer mu je odijelo nezgodno, sve tumači u slabom smislu, uvjeren je da je umoran, iako nije, teško se prihvati posla, jer malo poslije počne osjećati veliku nemoć, sve mu je nekako magleno kao u snu.

Prema tomu neurastenija je pretjerana osjetljivost i čuvstvenost, koja izazivlje reakciju, a vodi naročito k osjećanju tjeskobe. Žalost umanjuje pažnju, a ako se pažnja umjetno izazove, prestanu neugodna čuvstva. Neurasteniја se ne može popraviti jednostavnom sugestijom, jer se ne radi samo o nekim umišljenim predodžbama. Ipak zgodnim odgojem može se neurastenija zapriječiti, a dobrim liječenjem izliječiti.

2. HISTERIJA. — Po mišljenju Hellpacha histeričan je onaj koji je bolestan zato, jer si umišlja da je bolestan. To ne znači da on hini svoju bolest, nego je stvori svojim duševnim stanjem. Kräpelin kaže, da je za histerične karakteristično to što po svojoj uzbudljivosti veoma lako djeluju na čitav svoj psihički život i dapače na tjelesne pojave.

Kod histeričnih se osoba može osjetljivost toliko oslabiti da ne osjećaju niti ubod igle ili da lako trpe na koži usijano željezo. S druge strane osjećaju na nekim dijelovima tijela bol ako ih tko samo dotakne. Već sama živa predodžba o boli stvara osjećaj boli. Koji put ne vide više jednim okom zato što su osvjedočeni da im je to oko slijepo. Često ih boli glava ili dio glave ili vrat ili ih nešto guši u grlu. Katkada im se koji dio tijela ukoči, ali samo za neke poslove, premda su im mišići i živci neozlijeđeni. Izvan kuće znadu igrati po čitave satove, a kod kuće ne mogu to činiti. Kojiput ne mogu sjediti ili hodati.

Katkada ne mogu govoriti ili govore tiho, ali kad se uznemire, progovore, pa se čini, da su prije hinili pomanjkanje govora. Inteligentnost im se ne smanjuje, ali uza sve to ne mogu izvršiti velika djela, jer se brzo umore ili ne mare za daljni rad. Novi posao prihvate veselo, ali brzo prestanu. Najviše se mijenja kod njih čuvstvo. Postanu silno čuvstveni, ali u tomu se lako promijene, a govoreći o čuvstvu pretjeravaju. Bilo kojim sredstvom hoće da svrate na se pažnju drugih — npr. posebnim načinom odijevanja, nošenjem brade, kričanjem u razgovoru, pjevanjem pred drugima ili čak time što rane sami sebe. Pred liječnikom se mnogo tuže na bolest, a za njegove savjete i liječenje ne mare. Često su premalo moralni, dosta prkosni, egoisti, lašci (character hystericus).

Histerici često nešto hine, ali samo time se ne mogu rastumačiti pojave histerije. Drugi misle da te pojave (npr. ukočenost i neosjetljivost udova) može prouzročiti autosugestija. Ali Strümpfell drži, da sa sugestijom mora biti združena poremećenost svijesti slično kao u snu tako, da autosugestija postaje patološka. Nekoji kušaju rastumačiti histeriju teorijom potiskivanja (repressio) raznih misli, koje opet hoće da se vraćaju. Pritom razvija Freud svoju teoriju o istinama, osobito seksualnim, koje iz podsvijesti hoće da provale u svijest, kako smo to već opisali. Teoriju obrambenog instinkta (theoria instinctus defensivi), što djeluje u snu, prenosi Claperede na histeriju te tumači, da ta instinktivna reakcija protiv sjećanja ili tjelesnih gibanja vodi histerike do spomenute neosjetljivosti, do laži, hinjenja, dapače i do sugestije, koja inače i u normalnom životu ima katkada obrambenu svrhu — npr. kad netko pristane uz pobješnjelu masu zato, da ne dođe s njom u sukob.

3. BJESOMUČNOST ili opsjednutost. — Ima ljudi koje neka misao neprestano prati tako da su od nje protiv svoje volje kao opsjednuti (obsessio).

a) Takva misao može biti nevina, ali je ipak neugodna, jer se ponavlja, kao npr. kad komu neprestano dolazi na pamet neka melodija. Nu može biti težih misli, združenih katkada s veoma živom fantazijom. Npr. nekoji se ne mogu uzdržati, a da ne gledaju na svaku sitnicu, ili počnu sumnjati, "ne vjeruju samima sebi": tek što zatvore pismo, počnu misliti, da li su ga potpisali, pa ga opet otvore; ili se vraćaju kući ili se dižu iz postelje da vide da li su zatvorili vrata i slično.

Ovamo spadaju i oni koji su skrupulozni u savjesti: znaju da nemaju grijeha, ali se optužuju neprestano, do očaja, a nije im stalo do toga da li im ispovjednik vjeruje. Što ne mogu doći do odluke, uzrok je u tjeskobnom čuvstvu i takvom pomanjkanju energije, da se ne mogu odreći apsurdnih misli. Kod njih djeluje i strah za spas svoje duše, a nijesu sposobni, da stvore mišljenje o težini grijeha ili da zadovolje svoju savjest razumnom sigurnosti. Izliječiti ih može vješti ispovjednik. Skrupulozna osoba mora usvojiti uvjerenje, da nema grijeha, ako taj grijeh nije siguran, da se ne smije brinuti za skrupule te mora slušati ispovjednika.

b) U drugu skupinu spadaju oni koji su opsjednuti od ideje straha (phobia): boje se voziti željeznicom ili da će ih tko napasti, da će im električna žica, koja visi nad ulicom, pasti na glavu, da će se, ako taknu kvaku na vratima, zaraziti bakcilima, da će dobiti priljepčivu bolest, ako dođu k bolesnom čovjeku itd. Takvi i slični bolesnici, koji se zovu "psychasthenici", boluju obično čitav život, a podloga njihove bolesti je tjeskoba, bezvoljnost i skrupulozna sitničavost.

c) U treću skupinu spadaju oni, koji u svojoj bjesomučnosti počinjaju nepromišljena djela (amentia impulsiva), kao što je npr. tučnjava, zločin, krađa, podmetanje požara, pijanstvo, često pisanje anonimnih pisama itd. Takvi se ne odlučuju slobodno i promišljeno (ex deliberatione) nego iz jakog nutarnjeg poticaja (ex impulsu), premda se čini kao da rade svojevoljno. Katkada djeluje u njihovu činu također instinkt, npr. kod krađe instinkt za sticanje imetka, kod čarobnika instinkt za sticanje moći itd.

Temelj idejne opsjednutosti ili bjesomučnosti je čuvstvena poremetnja: potištenost, mrzovoljnost i trajna tjeskoba, koja vodi često do žestokog uzbuđenja. Bolesnici uviđaju razumom svoju pogrešku, ali volja im ostaje kao svezana. Oni ne mogu stvarati duboku odluku ili promijeniti se, jer su nesposobni za više psihičko djelovanje. Budući da im je volja nemoćna (barem u pobijanju onog nagnuća, koje im smeta), to ih mnogi problemi napunjuju strahom.

. . .

Za ozdravljenje od duševnih bolesti (psihoterapiju) potrebno je prije svega upoznati izvor ili postanak bolesti. Zatim će izabrati liječnik koju od raznih metoda liječenja — prema tomu, kakva je bolest i kakvog je karaktera bolesnik.

S A D R Ž A J

Stranica

Uvod 3

I. poglavlje: O SVIJESTI I OSJEĆAJU

1. Što je svijest? 4
2. Što su osjećaji? 5
3. Kako postaju osjećaji? 5
4. Vlastitosti osjećaja 6

II. poglavlje: O POJEDINIM OSJETILIMA

1. Vid 7
2. Sluh 8
3. Okus i miris 8
4. Opip (osjećaj na koži) 9
5. Osjećaj o položaju tijela i gibanju udova 9
6. Nutarnji tjelesni osjećaji 10
7. Temeljna osjetilna čuvstva 10

III. poglavlje: O PREDOČIVANJU I OPAŽANJU 11

1. Predodžbe 12
2. Krive predodžbe 12
3. Prostorno opažanje gledanjem 14
4. Prostorno opažanje opipom 16
5. Opažanje vremena i gibanja 16

IV. poglavlje: ASOCIJACIJA

1. Zakoni asocijacije 17
2. Patološke pojave u asocijaciji 19
3. Mozak i moždanska lokalizacija 20
4. Tumačenje o položaju predodžaba i asocijacije 22

V. poglavlje: OSJETILNO-RAZUMNA SPOZNAJA 23

1. Pažnja 23
2. Svijest o svojem "ja" 24
3. Sjećanje i prepoznavanje 26

VI. poglavlje: RAZUMNA SPOZNAJA

1. Razumnost u užem smislu 27
2. Mišljenje 28
3. Spoznaja i uspoređivanje 29
4. Stvaralačka razumna sposobnost ili stvaralačka fantazija 30
5. Nadarenost 31

VII. poglavlje: VIŠA ILI RAZUMNA ČUVSTVA

1. Što su viša ili razumna čuvstva? 33
2. Čuvstvovanje (duševno stanje) 34
3. Pojedina viša čuvstva:
   - I. Veselje i žalost 35
   - II. Strah 36
   - III. Ljutina 36
   - IV. Ljubav 36
   - V. Simpatija 37

Stranica

VI. Samoljublje 37
VII. Prigodna i intelektualna čuvstva 38
4. Moralna, vjerska i estetska čuvstva 38
5. Tjelesni izražaj 39

VIII. poglavlje: VOLJA I PSIHIČKI RAZVOJ

1. Svojevoljne kretnje 40
2. Volja 41
3. Djelovanje volje 42
4. Karakter i temperamenat 43
5. Životni cilj i osobnost 45
6. Duševni razvoj čovjeka 46

IX. poglavlje: ABNORMALNOST SVIJESTI

1. Spavanje i sanjanje 47
2. Hipnotizam i sugestija 49
3. Psihopatologija ili duševne bolesti 51
4. Veće duševne bolesti 52
5. Manje duševne bolesti 53